

Василь КУК

генерал-хорунжий
Роман Шухевич
Головний Командир УПА

ВАСИЛЬ КУК

**ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ
РОМАН ШУХЕВИЧ**

**ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР
УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ**
видання друге, доповнене

Львів – 2007
Центр досліджень визвольного руху

ББК Ц49 (4Ук) 182-8 Шухевич
УДК 94:356.15] (477.8) (092) Шухевич
К-896

Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії. – Львів: ЦДВР, 2007. – 120 с., іл.

Видання здійснено за ініціативи Голови Тернопільської міської організації Конгресу Українських Націоналістів п. Дригуша Б.Р.

Постать Головного Командира УПА Романа Шухевича є, безсумніву, однією із найвизначніших в українській історії минулого століття. Поруч із тим, пересічний українець ще дуже мало знає про цю людину.

Пропонована читачам книга про легендарного "Тараса Чупринку" є особливою, адже її автор Василь Кук не тільки безпосередній учасник українського визвольного руху, боротьби ОУН та УПА, але й найближчий колега Романа Шухевича, його наступник на найвищих постах у структурах цього руху. Тому в роботі можна знайти не тільки невідомі загалу деталі із життя генерал-хорунжого "Тараса Чупринки", а й оцінку найближчими колегами його як керівника та людини.

Переконані, пропонована публікація стане черговим кроком на шляху до повернення українцям їх правдивої історії.

Видано за фінансової підтримки
Тернопільської міської ради

ISBN 966-8461-15-0

- © В. Кук, 2007
- © О. Сало, обкладинка, 2007
- © Центр досліджень визвольного руху, 2007

РОМАН ШУХЕВИЧ КОРОТКА БІОГРАФІЯ (1907-1950)

Роман Шухевич – генерал-хорунжий Української Повстанської Армії (УПА), член Державного Українського Правління у 1941 р., Головний Командир УПА у 1943-1950 рр., Голова Бюро Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) у 1943-1950 рр., Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (УГВР) і Генеральний Секретар військових справ у 1944-1950 рр.

Рід Шухевичів належить до давніх, заслужених священницьких українських родин, відомих ще з XVIII ст. Шухевичі відігравали важливу роль у національно-культурному й політичному житті Галичини протягом XIX-XX ст. З роду Шухевичів вийшла велика когорта видатних діячів: священників, учителів, науковців, співаків, музикантів, юристів та військовиків.

Прапрадідом Романа Шухевича був отець Микола Шухевич, сільський парох села Раківці, що над рікою Дністер у Городенківському повіті.

Прадідом був отець Йосип Шухевич (1816-1870), парох у селі Тишківцях Городенківського повіту.

Дідом Романа був Володимир Шухевич (1849-1915) – видатний громадсько-політичний діяч, педагог, учений-етнограф, дійсний член Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, публіцист, автор монументальної 5-титомної

монографії “Гуцульщина” та багатьох наукових праць. А бабусею Романа була дружина Володимира Шухевича Герміна Шухевич (1852-1939), – видатна громадсько-культурна діячка, організатор жіночого руху й жіночих товариств у Галичині. Походила вона з дому Любовичів у м. Перемишлі.

Проживали Володимир і Герміна Шухевичі у Львові, на вул. Собіщини, 7. У них було п’ятеро дітей. А найстарший син Йосип був батьком Романа.

Батько Романа, Йосип-Ярослав Шухевич (1879-1948), після закінчення навчання в Академічній гімназії у Львові та правничих студій у Львівському університеті став повітовим суддею у невеликому містечку Краковець Яворівського повіту в Галичині. У 1914 р. він був переведений до повітового суду в м. Кам’янка-Струмилова (нині Кам’янка-Буська) біля Львова, де й проживав з родиною під час Першої світової війни (1914-1918), в часи Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) і українсько-польської війни (1918-1919). Йосип Шухевич за свою громадську діяльність у період існування ЗУНР був заарештований польською поліцією і перебував у львівській тюрмі “Бригідки” до грудня 1919 р. Після звільнення деякий час ще працював суддею у Кам’янці-Струмиловій, а згодом у м. Радехові, але польською владою був передчасно звільнений з роботи. Як емерит (пенсіонер) переїхав з родиною до Львова й оселився на вул. Кадетська Гора. Йосип-Ярослав Шухевич був освіченою людиною, юристом високого класу, активним освітньо-культурним діячем. Він співав у Львівському хорі “Боян”, грав на фортепіано та інших музичних інструментах.

Більшовики довгий час не чіпали батька Романа, коли він жив у Львові, але тримали його під пильним наглядом як приманку для захоплення сина. Коли їм це не вдалося, Йосипа-Ярослава Шухевича, зовсім хворого, на ношах винесли з хати й відправили на заслання у Кемеровську область, де він і помер у 1948 р.

Мати Романа, Євгенія (1883-1956), походила зі священницької родини, з дому отця Стоцького, пароха у с. Оглядові Радехівського повіту. Вона була культурно-просвітянською діячкою на Радехівщині. Удома пильно оберігала давні традиції священницьких родин, була глибоко релігійна й у такому дусі виховала своїх дітей.

У 1945 р. “осталась самотня зі сльозами болю – неначе та міфологічна Ніоба, що скаменіла з болю по трагічній втраті своїх дітей, а з очей її текли безперервно сльози”¹. Померла на засланні в Казахстані 30 червня 1956 р., в день народження сина Романа.

У родині Йосифа та Євгенії Шухевичів було троє дітей: Роман, найстарший син, Юрко і дочка Наталка.

Юрко (1910-1941) закінчив студії у Львівській політехніці й був інженером-геодезистом. Він також випускник Музичного інституту ім. Миколи Лисенка у Львові. Арештований у червні 1941 р. й замордований у львівській тюрмі “Бригідки” більшовицькими чекістами при їхній втечі з міста Львова.

¹ Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Нью-Йорк, 1990. – С. 168.

Наталка (1922 р. н.) навчалась у гімназії сестер-василіянок і у гімназії “Рідної школи” ім. Кокорудзів на вул. Гіпсовій.

8 вересня 1940 р. була арештована органами НКВД. Судили її на відомому львівському процесі 59 членів ОУН у січні 1941 р., під час якого 41 особу було засуджено до смерті, а 18 – на 10 років таборів. Після відбуття 5-тирічного ув’язнення була направлена у Казахстан на заслання. У 1948 р. вийшла заміж за балкарця Мустафу Геграєва, народ якого у 1944 р. більшовики виселили до Казахстану. Тут Наталка влаштувалася на роботу й забрала до себе маму, яка мала ще три роки заслання і зовсім не могла ходити. 30 червня 1956 р. мама померла. Згодом до Наталки в Казахстан приїхала дружина Романа з сином Юрком. Через два місяці всі перебралися в Україну. У Львові Наталка закінчила медичне училище, але через постійне переслідування совєтськими поліційними органами змушена була переїхати до Нальчика на Кавказі. У Львів змогла повернутись лише в 1991 р.

Роман народився у м. Львові 30 червня 1907 р. Його дитинство пройшло у містечку Краківці Яворівського повіту на Львівщині. У 1914 р. родина Шухевичів переїхала до Кам’янки-Струмилової (нині Кам’янка-Буська), неподалік від Львова. Романові було тоді вже 7 років. Тут він закінчив народну (початкову) школу. На його очах проходила російсько-австрійська (1914-1918) та українсько-польська (1918-1919) війна, що позначилося на дитячій психіці.

З 1917 до 1925 рр. Роман навчався у філії Львівської академічної гімназії, яка розміщувалась у Народному домі

на вул. Театральній, 22. Його шкільний товариш Лев Ярошинський, який разом з ним навчався у 8 класі гімназії, так характеризує тодішнього учня Романа Шухевича:

“Був він шуплим, сухорлявим, зовсім незамітним хлопцем... Але в дуже короткому часі Роман своїми здібностями, своєю вдачею та своєю поведінкою звернув на себе увагу не лише нас, учнів, але й наших професорів... Він усім радо помагав [у навчанні], а робив це в такій субтильній [ввічливій] формі, щоб не показувати своєї вищості над другими, або щоб когось другого не принизити. Він був скромним, але принциповим, працьовитим, дуже обов’язковим і на свій вік серйозним та притім веселої, погідної і лагідної вдачі, завжди приязно успосіблений [налаштований] до своїх товаришів.

Був дуже здібним учнем, зокрема в математиці та українській мові... До професорів відносився з пошаною. Виклади усіх професорів слухав уважно, стараючись зрозуміти та запам’ятати все, про що даний професор говорив на лекції... До слів кожного, з ким розмовляв, прислухо-

*Світлина з дитячих років,
1908 р.*

увувався уважно. Відповідав після зосередженої надуми коротко, чітко, прямо, але чемно, приязно.

Був дуже побожним. У церкві під час Богослужби був зосереджено зайнятий відправою. Ніхто ніколи не бачив, щоби він у церкві під час Богослужіння розмовляв з товаришами чи поводився невідповідно. Роман відзначався великим тактом та високою особистою культурою. Вже в 6-й класі Роман Шухевич став духовним провідником цілої гімназії¹.

Відзначені тут автором споминів прикмети характеру та манера поведінки юного Романа Шухевича не зникли й у зрілому віці, він був таким ціле своє життя. Про це свідчать усі, хто його знав і з ним працював. Роман Шухевич був уроджений лідер, провідницько-командирські риси його характеру проявилися вже в юнацькі роки. Проте він ніколи й ніде свого лідерства нікому не нав'язував і часто виконував скромні організаторські функції, але робив це завжди на високому рівні знавця справи.

Під час навчання у гімназії Роман мешкав у Львові, у своєї бабусі Герміни Шухевич, і був під її опікою. У домі була велика бібліотека діда, з книжок якої гімназист Роман доповнював свої шкільні знання. Чоловік бабусі, Романів дідусь, помер 5 квітня 1915 р. Тут у 1921-1922 рр. деякий час квартирував полковник Січових Стрільців Євген Коновалець, тоді Комендант підпільної Української Військової Організації (УВО). 15-тирічний гімназист Роман не раз мав можливість порозмовляти з полковником,

¹ Ярошинський Лев. Спомини про Т. Чупринку. // «Авангард». – 1980. – №4. – С. 163-164.

а також прислухатися до його бесід із друзями, які бували у нього в гостях.

У своїх спогадах професор Степан Шах, гімназійний викладач класичних мов (латинської і грецької), який також тоді мешкав з полк. Євгеном Коновальцем у пані Герміни, так пише про взаємини між тодішнім комендантом УВО і майбутнім командиром УПА: “Це відношення не було формальне, законспіроване, а особисте, насичене сердечністю, що з’явилася між обома ще на Собіщині, 7, коли то учень Ромко Шухевич з полк. Є. Коновальцем розмови вів, з ним на прогулянки на поблизький “Кайзервальд” (парк) виходив, а Євген Коновалець умів своєю індивідуальністю приковувати молодих людей до себе”¹.

Зустрічі гімназиста Романа із загальновідомим тоді командиром Січових Стрільців мали, без сумніву, великий вплив на формування свідомості й характеру майбутнього бойовика-революціонера УВО та ОУН.

Закінчив Роман Шухевич гімназійне навчання й склав матуральні екзамени (іспит зрілості) в 1925 р. У вересні 1926 р. він вступив до Львівської політехніки на дорожньо-мостовий відділ (факультет). У червні 1934 р. закінчив університетські студії зі званням інженера.

У 1928-29 рр. Роман Шухевич відбував військову службу в польській армії. Як студента, його зразу направили на навчання у старшинську школу підхорунжих, але через деякий час звільнили з причини політичної ненадійності.

¹ Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Нью-Йорк, 1990. – С. 161.

Далі він продовжував свою військову службу рядовим гарматником в артилерійській частині на Волині.

Вищу старшинську військову освіту Роман Шухевич здобув, навчаючись на різних старшинських курсах, вишколах за кордоном та в Україні, а також самостійним студіюванням військової літератури. Він добре володів шаблею і мав диплом пілота безмоторного літання.

У “ПЛАСТІ” І СПОРТИ

У роки навчання в гімназії та студій у політехніці Роман Шухевич був дуже активним членом пластової організації та різних спортивних товариств, а також навчався музики і співу.

Ще гімназистом він організував пластовий гурток під назвою “Ясний тризуб”, а в старшому віці брав діяльну участь у таких пластових куренях, як “Лісові чорти” та “Чорноморці”. Перші влаштовували туристичні походи по Підкарпаттю та по Карпатських горах, а другі надавали перевагу туристському плаванню на човнах по всіх головних

*Роман Шухевич (третій зліва)
під час водного табору з пла-
стунами куреня “Чорноморці”
біля с. Монастирок, 1929 р.*

*Роман Шухевич (другий ряд, третій зліва)
під час пластових мандрівок, 1926 р.*

ріках Західної України. Життя у “Пласті” дало юному Шухевичу прекрасне знання картознавства та теренознавства, що у військових операціях має першочергове значення. Та найголовніше, що давав “Пласт” своїм членам, – це виховання високої моралі, сильної волі, а передусім – формування активного патріота української нації.

Улюбленими видами спорту Шухевича були футбол, кошиківка (баскетбол), відбиванка (волейбол), біг, плавання, а також планерний спорт. Роман належав до числа

*Роман Шухевич (перший зліва у другому ряді)
на пластових змаганнях*

найкращих спортсменів Львова. У 1923 р. на спортивних змаганнях (Запорозьких іграх) він установив рекорд у бігу з перешкодами на 400 метрів та у плаванні на 100 метрів.

Поряд зі спортом він займався і захоплювався ще й музикою і співом, опанував гру на фортепіано. Львівську консерваторію закінчив також його молодший брат Юрко. Часто вони виступали в Львівському оперному театрі, де Юрко співав під акомпанемент Романа.

Його пластовий друг Володимир Янів (1908-1991), згодом учений, психолог, ректор Українського вільного університету (УВУ) в Мюнхені, так висловлюється про тодішнього пластуна Романа: "Шухевич Роман, чи найкраще Шух, як його звали друзі, був людиною в повнім розумінні того слова: він любив життя й хотів жити; його життєрадісність робила його вічно юним, і він для близьких йому людей

*Фото зі студентських часів,
1926 р.*

залишається назавжди палким юнаком, не глядячи на те, що у вічність відійшов він від нас зрілим чоловіком.

Як всесторонній спортсмен, мандрівник, турист належав Шухевич до того покоління, яке українській нації подарувала пластова організація й для якої сміх у найтяжчих умовах був законом. Це покоління шукало в життєрадіснім змаганні заправи [гарту] до боротьби й вчилося бачити життя як вічну велику гру...¹

Таким було тогочасне молоде покоління. Таким був і Роман Шухевич. Любячи життя, він ненавидів терпіння, в'язницю і смерть. Але, будучи людиною й без краю люблячи життя, він умів перемагати страх смерті. І в цьому справжнє його героїство.

¹ Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Нью-Йорк, 1990. – С. 76-77.

ОДРУЖЕННЯ

Після звільнення з польської армії, ще до закінчення вищих студій, Роман Шухевич у 1930 р. одружується з дочкою пароха с. Оглядів Наталією Березинською. Народилась Наталія 13 березня 1910 р. в с. Липівці Рожнятинського району на Підкарпатті. Середню освіту отримала у Львівській гімназії, яку закінчила в 1928 р.

Роман Шухевич з дружиною Наталією Березинською

В Оглядіві у Романа й Наталії народився 28 березня 1933 р. син Юрко.

Після окупації у вересні 1939 р. західних земель України більшовиками, Наталія з сином Юрком, щоб не потрапити в тюрму або на заслання, перейшла нелегально кордон і добралась до Кракова, де зустрілась зі своїм чоловіком. Тут 16 жовтня 1940 р. народилася їхня дочка Марійка, яка нині живе у м. Львові.

Під час німецько-російської війни у липні 1941 р. пані Наталія перебралася до м. Львова. Тут із двома дітьми, Юрчиком і Марусенькою, жила до арешту більшовиками 17 липня 1945 р. Дітей від неї більшовицька влада забрала й віддала до дитячого будинку в Чорнобилі.

БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (1926-1934)

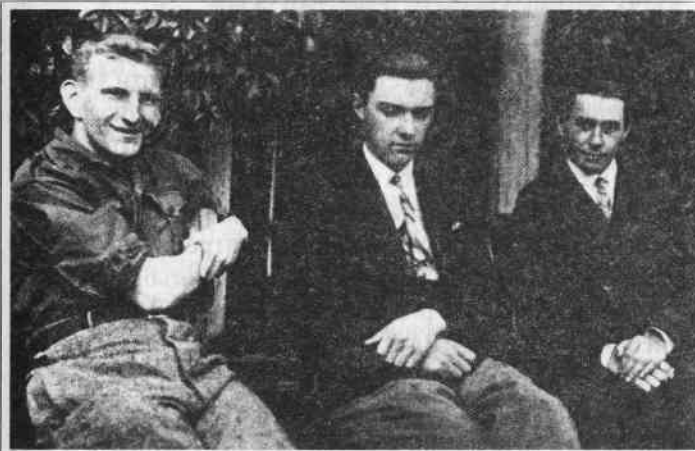
Роман Шухевич уже в старших класах гімназії мав зв'язки з членами УВО, яка тоді одинока вела революційну боротьбу проти польських окупантів. Після закінчення гімназійного навчання він одразу ж активно включився в її бойову діяльність. Уже в "Пласті" юнак був так добре підготовлений до бойових дій, що Крайова начальна команда УВО доручила йому виконати атентат (замах) на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського, який проводив жорстоку шовіністичну, антиукраїнську політику в галузі шкільництва, зокрема полонізацію українських шкіл та української шкільної молоді. 19 жовтня 1926 р. дев'ятнадцятирічний Роман –

Під час служби у польському війську, 1929 р.

“Дзвін” разом із добрим своїм другом бойовиком Богданом Підгайним блискуче виконали доручене їм завдання. Поліції не вдалось викрити справжніх учасників цього замаху. Коли ж польський суд засудив за цей атентат зовсім не причетних осіб, Роман Шухевич і Богдан Підгайний просили командування УВО дозволити їм зголоситися й зізнатися у вчиненому атентаті, щоб звільнити невинних осіб, засуджених на довічну тюрму. Командування УВО такого дозволу не могло дати, бо це створювало б для польської влади прецедент на майбутнє. І хоч цей благородний намір Романа Шухевича і Богдана Підгайного не здійснено, він свідчить про їхні високоморальні духовні якості.

Наприкінці 1920-х рр. політичне становище у світі та в Україні настільки змінилось, що самої військово-бойової діяльності вже було недостатньо, необхідна була ще й політично-ідеологічна, пропагандистська й виховна діяльність. Тому в кінці січня – на початку лютого 1929 р. створюється Організація Українських Націоналістів (ОУН), в яку влилось УВО як його бойова референтура. Бойовим референтом Крайової езекутиви ОУН у 1930 р. був призначений Роман Шухевич – “Дзвін”. У 1930 р. під його керівництвом відбулись у Галичині саботажні акції: підпали фільварків і господарств польських ділчів (поміщиків) і колоністів, нищення засобів державного зв’язку, напади на поліційні станиці та польські шовіністичні осередки “стшельци”. Дуже швидко ці акції набули ма-

Роман Шухевич, Юрій Березинський та невідомий з Волині, 1930 р.

сового характеру. Вони мали на меті: а) принизити престиж польської держави в очах світової громадськості та показати нестерпні умови життя українців під польською окупацією; б) відстрашити польських колоністів від поселення на українських землях; в) показати українським селянам, хто відбирає у них землю; г) закликати їх до боротьби проти окупантів.

Польська влада в паніці застосувала масовий терор – так звану пацифікацію, що сильно вплинуло на революціонізацію українського селянства та поширення ідей українського націоналізму.

Саботажні акції, організовані бойовим референтом “Дзвоном”, були проведені блискуче. Поліції не вдалось спіймати жодного безпосереднього учасника цих подій.

У наступному 1931 р. бойовий референт “Дзвін” організує цілу серію експропріаційних нападів (так званих “ексів”) бойових груп на станіці польської пошти з метою: а) постійно тероризувати польську владу й створювати атмосферу її ненадійності на українських землях; б) показувати, що визвольна боротьба проти окупантів продовжується; в) наносити удари по державних фінансах; д) конфіскувати награвані в українського населення гроші для потреб революційної національно-визвольної боротьби.

Так, у липні 1931 р. в один день боївки ОУН виконали три бойові операції. Під м. Бірчею біля Перемишля напали на поштову криту машину, що везла гроші з Перемишля до м. Бірчі, й конфіскували їх. Напад вчинено під Печенижином біля м. Коломиї, а також на Банк людови у м. Бориславі, з каси якого забрано всю готівку (понад 20 тис.

Роман Шухевич із сестрою Наталею, 1938 р.

польських злотих). Через тиждень здійснено з таким же блискучим успіхом наскок на пошту у м. Трускавці й забрано всі гроші. У жодному випадку поліції не вдалося знайти учасників цих нападів. Ці дії підняли авторитет таємної революційної ОУН і засвідчили високі організаційні здібності бойового референта “Дзвона”.

Найголоснішим бойовим актом ОУН того ж року, організованим безпосередньо бойовим референтом Крайової езекутиви ОУН другом Шухевичем – “Дзвоном”, було вбивство 29 серпня польського посла до сейму Тадеуша Голувки, який був автором надто підступного проекту знищення українського самостійницького руху під замаскованим польсько-українським порозумінням. Його ідея

була перетворити українців у “русинів за походженням, поляків за національністю”, тобто ліквідувати українців на західно-українських землях як націю.

З математичною точністю Шухевич – “Дзвін” організував атентат на поліцейського комісара Чеховського, якого вранці 22 березня 1932 р. на вулиці Львова вбито за катування політичних в'язнів під час допитів та звірське знущання над арештантами. Конспіративний бік замаху також був верхом мистецтва. І лише після ліквідації у 1940 р. Польщі, сам Шухевич у статті “З життя бойовика”, надрукованій у газеті “Краківські вісті”, розкрив таємниці цієї справи. Але й тоді він не вказав, хто ж такий “Дзвін”, який влаштував атентат.

“Дзвін” брав також участь у підготовці бойовиків до нападу на пошту в Городку Ягайлонському, що відбувся 30 листопада 1932 р., але загальне керівництво не було в його руках. Через технічні недоробки та погану розвідку два бойовики, Юрко Березинський і Володимир Старик, загинули під час акції, а двох, Василя Біласа (21 р.) і Дмитра Данилишина (24 р.), польський суд засудив на кару смерті, й 23 грудня 1932 р. їх було страчено.

Страта польськими катами цих двох юнаків до глибини душі вразила всіх українців. “У цю пору вся українська суспільність плакала. Були відчинені всі церкви Львова, в них горіло світло, люди наповнили церкви вщерть і молилися, а дзвони гули і несли в світ відомість про смерть двох молодих українців, що втратили життя для ліпшого майбутнього рідної країни. У цілій Східній Галичині запанував сум – важкий сум”. Такий запис залишив нам

оборонець Дмитра Данилишина др. Степан Шухевич, дядько Романа, у своїх спогадах¹. Та українці не лише плакали. З того часу полум'я революційного вогню охопило всі землі Західної України, у боротьбу включилась молодь Волині та Полісся. У ньому врешті-решт згоріла і вся Польська держава.

У 1933 р. Шухевич – “Дзвін” організує атентат на советського консула у Львові як кару за винищення більшовиками українських селян голодом. 21 жовтня 1933 р. бойовик ОУН Микола Лемик пробрався у консульство і вбив спеціального уповноваженого Москви Майлова.

Остання бойова дія Шухевича, як бойового референта Крайової езекутиви ОУН – це підготовка замаху на польського міністра внутрішніх справ Перацького, організатора варварської пацифікації – масового нищення українських культурних і господарських установ та прилюдних катувань українського патріотичного населення. Атентат виконав 15 червня 1934 р. у столиці Польщі, Варшаві, бойовик ОУН Гриць Мацейко.

Бойові, терористичні акції, що їх іноді застосовували УВО та ОУН, були лише необхідною обороною перед безправ'ям і грубим насильством польської окупаційної влади. Головна ж мета ОУН – організація й підготовка українського народу до здобуття незалежної Української держави.

¹ Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон, 1991. – С. 456.

У КОНЦТАБОРІ ТА У ТЮРМІ (1934-1937)

У своїй нелегальній діяльності Роман Шухевич дуже чітко та вміло дотримувався правил конспірації. Кожний бойовий захід він всебічно обмірковував, тому поліції ніяк не вдавалося зібрати на нього докази для суду. Арештовували його часто, але доказів вини не знаходили й по кількох тижнях чи місяцях змушені були звільняти. У червні 1934 р., у зв'язку з убивством міністра Перацького, поліція провела масові арешти серед української патріотичної молоді. Тоді-то, у червні, арештовано й Романа Шухевича та заслано до концентраційного табору у м. Березі Картузькій без жодних доказів його вини.

Тюремний табір у Березі Картузькій був організований польським урядом за зразками гітлерівських та московсько-більшовицьких концентраційних таборів. Тут постійне знущання над арештованими – фізичне й моральне – було системою і доведене до тупого садизму. А у в'язнювали в цьому таборі людей, яким не було доказано ніякої вини, без суду, за одним лише підозрінням, що вони можливі вороги Польської держави. Це був глум над усякими міжнародними законами про права людини.

Існував цей табір аж до ліквідації Польської держави у вересні 1939 р. У ньому побували майже всі видатні українські національно-культурні діячі й переважно студентська молодь. Про перебування у таборі Романа Шухевича залишив нам свої спомини Володимир Макар, політв'язень

Берези Картузької. Він, зокрема, зазначає, що в таборі була створена таємна націоналістична організація взаємодопомоги, яку очолив Роман Шухевич. Це зайвий раз підкреслює великий авторитет Шухевича і його провідницькі риси характеру. Він також відзначає, що в'язні-українці були щиро й глибоко віруючі й практикуючі християни. “Світлим прикладом, – пише він, – може служити славної пам'яті Роман Шухевич, який щоденно гаряче молився і ніколи не розлучався з хрестиком, що висів у нього на шії”¹.

З в'язнів для виконання окремих робіт були створені спеціальні групи мулярів, столярів, кухарів та ін. Роман Шухевич і Панько Романюк були кочегарами, в обов'язок яких входило носити вугілля і взимку розпалювати печі. Автор пише, що кожного ранку вони обидва заходили до кімнати, очищали піч від жужелью й попелу та розпалювали вогонь.

“Звичайно, разом з ними заходив до кімнати також поліцай, але все-таки вони могли перекинутись з нами кількома словами та дізнатись про різні новини. Того ранку, про який хочу згадати, Роман Шухевич затримався в нашій кімнаті довше, як звичайно. Ми спільно згадали, що того дня у нас в Україні є надвечір'я Богоявлення (Щедрий вечір), Йордан. І тоді Роман почав наспівувати своїм приємним тенором одну за одною наші чудові щедрівки, починаючи від “Щедрик-щедрик”. Ми із запалом підхопили, а при щедрівці “А в Єрусалимі” розгукались-таки добре. Але для поліцаїв це була “мертва година”, тому нам ніхто

¹ Макар В. Спомини та роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т.4: Береза Картузька. – С. 59.

не перешкоджав. Поспівавши, ми почали згадувати старі добрі часи в батьківській хаті та вгадувати, чи скоро повернемось на свята між своїх рідних.

Роман Шухевич був оптимістом: “Не журіться! – казав він. – Скоро поїдемо, будемо ще святкувати вдома всі наші свята”. І от того ж вечора його викликали з речами до канцелярії, а на другий день, на свято Йордану (19.01.1935 р.), його під конвоєм повезли на слідство до м. Львова. Незабаром повезли по його слідах також Володимира Яніва. Я стрінувся з ними обома, як і з іншими березянами, у львівських Бригідках влітку 1936 р. Але вже Різдво і Йордан 1937 р. Р. Шухевич зустрічав на волі”¹.

Після перевезення Романа Шухевича з Берези до львівської тюрми його звинувачували в належності до ОУН, а також у тому, що він був членом Крайової езекутиви, бойовим референтом та заступником Крайового Провідника ОУН Степана Бандери. За це загрозувала смерть або щонайменше довічна тюрма. Судова розправа, відома як процес Степана Бандери, відбувалася у Львові в травні–червні 1936 р. Роман Шухевич був одним з головних звинувачуваних, але завдяки дуже вмілому захисту, що його вів др. Степан Шухевич, дядько Романа, судові не вдалося доказати його вини.

Знаючи, однак, що його таки засудять, він добровільно зізнався, що належав до ОУН і поступив так тому, що “це був наказ мого серця”, заявив він. Його

¹ Макар В. Споми́ни та роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т.4: Береза Каргузька. – С. 97.

засудили на три роки ув’язнення, із зарахуванням слідчого арешту.

На підставі проголошеної у 1935 р. амністії Роман Шухевич вийшов 27 січня 1937 р. на волю, пробувши півроку у концтаборі та два роки у тюрмі.

У поліцейських документах з того часу зберігся такий опис його особи: зріст 168 см, блондин, очі голубі (небесні), чоло високе, похилене назад, виголений, обличчя продовгувате, риси обличчя гострі, шупла будова тіла, голова похилена праворуч, вбраний у попелясте вбрання сивого кольору. Є ще й така примітка поліцейського агента: “Я певний, що Роман Шухевич був про кожний злочин ОУН на терені Львова докладно заінтересований, бо завжди перед черговими виступами ОУН на пару днів перед тим приїздив до Оглядова. У вище згаданий день, 30 листопада ц.р. (1932 р., день нападу на пошту в Городку Ягайлонському), виїхав раннім поїздом, що прибуває до Радехова об 11.30. “Тому немає чого дивуватися, що Роман Шухевич в день убивства комісара Чеховського прибув до Оглядова й був тут цілий тиждень”.

Після звільнення з тюрми у 1937 р. Роман Шухевич жив з родиною у Львові й працював у рекламній установі “Фама”, яку zorganizував спільно з інженером Богданом Чайківським. Це була одна з форм маскуваннн його нелегальної діяльності в ОУН.

Роман Шухевич (сидить другий справа) і родина Пачовських та Березинських, 1937 р.

У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1939 р.)

Йшов трагічний для українців 1938 рік. У м. Роттердамі в Голландії московсько-більшовицький агент Судоплатов 23 травня убив Голову Проводу ОУН полк. Євгена Коновальця. Гітлерівська Німеччина окупувала Чехословаччину. На Закарпатті постала незалежна

Карпатсько-Українська держава. Сильно зріс національно-визвольний рух на західноукраїнських землях. Але й почастишали напади польських шовіністичних боївків на українські установи у Львові та в інших містах Галичини. У той час Роман Шухевич спільно з Ярославом Гайвасом організує відділи самооборони, які розгромили польські антиукраїнські боївки і відбили в них охоту нападати на українців. Він також організує у Львові фінансову допомогу для уряду Карпатської України, висилає туди членів ОУН для праці в Карпатській Січі.

Наприкінці грудня 1938 р. Роман Шухевич разом зі своїм бойовим другом Юрком Лопатинським нелегально переходять польський кордон на околиці м. Криниці та через м. Братиславу в Словаччині добираються на Різдво 1939 р. до столиці Карпатської України м. Хуста. Тут він разом з провідними членами ОУН створює Генеральний штаб національної оборони Карпатської України у такому складі: полк. Колодзінський Михайло – “Гузар”, шеф штабу, та одинадцять його членів, у тому числі поручник Роман Шухевич – “Щука Борис”. В обов’язки поручника “Щуки” входили справи поповнення Січі кадрами, організація фінансової допомоги та зв’язку. Під час нападу мадярської армії на Карпатську Україну “Щука” бере активну участь у боях за оборону столиці – міста Хуста, і лише чудо спасє поручника від неминучої смерті.

Після окупації Карпатської України у березні 1939 р. угорцями Роман Шухевич через Румунію і Югославію дістався до Австрії, де зустрівся з членами Проводу ОУН, яким доповів про свою діяльність у Карпатській Україні.

Вертались у Галичину й жити там легально він уже не міг, бо був повністю розконспірований й зразу ж потрапив би до тюрми. Провід ОУН доручив йому справи зв'язків з Красм (ЗУЗ) і, зокрема, конспіративний зв'язковий пункт у м. Гданську.

НАПАД ГІТЛЕРА І СТАЛІНА НА ПОЛЬЩУ (вересень 1939 р.)

Німецько-польська війна у вересні 1939 р., ліквідація Польської держави, окупація Західно-Українських Земель (ЗУЗ) Советською Росією і звільнення з польських тюрем багатьох членів ОУН, в тому числі керівних, створили в Україні цілком іншу політичну ситуацію, що вимагала зовсім нових форм боротьби за державну незалежність. У ЗУЗ всі легальні українські політичні партії припинили свою діяльність. Залишилась єдина ОУН, перед якою відкрились можливості поширити свою революційну діяльність на всі області України. Також необхідно було переглянути становище ОУН у відношенні до Німеччини, яка цілком ігнорувала прагнення українського народу до державної незалежності.

Саме з цих головних питань між Проводом ОУН в Україні й Проводом Українських Націоналістів (ПУН) за кордоном, що його тоді очолював полк. Андрій Мельник, не було єдиного, узгодженого погляду. Ця різниця в думках щодо нової тактики ОУН після довгих переговорів призвела до розколу Організації на дві: ОУН під керівництвом полковника Андрія Мельника та ОУН під проводом Степана Бандери. Остаточо цей поділ був оформлений

на конференції керівних кадрів ОУН, що відбулася у Кракові 10 лютого 1940 р., де було створено революційний Провід ОУН під керівництвом Степана Бандери. Роман Шухевич увійшов до складу членів революційного Проводу й був призначений Крайовим Провідником ОУН на Західно-Українних Українських Землях, що входили до Генерального Губернаторства Німеччини. Усі справи зв'язків з Красм він передав своєму заступникові Василеві Куку – “Юркові Лемішу”.

За відносно короткий час ОУН під керівництвом Шухевича встигла різко підняти національну свідомість українського населення на цих землях та створити міцну базу для допомоги ОУН у Краю. Особливу увагу він приділяв військовим вишколам членів ОУН. З наближенням німецько-советської війни Шухевич відійшов від організаційно-політичної діяльності і з 1941 р. зайнявся переважно військовими справами. У Головному військовому штабі ОУН він керував підготовкою і вишколом кадрів. Під його керівництвом діяв ряд вищих військових курсів, на яких готувалися командири для майбутнього українського війська. Брав активну участь у нарадах II Великого збору ОУН, що відбувся у квітні 1941 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГІОН (квітень 1941 р. – грудень 1942 р.)

Весною 1941 р. з наближенням німецько-російської війни Проводові ОУН вдалось домовитися з верховним німецьким командуванням про вишкіл української військо-

вої частини – Українського легіону. Легіон мав воювати на українській території проти московсько-більшовицьких окупантів за відбудову Української держави. Роман Шухевич добровільно погодився очолити його з розрахунком, що у майбутньому легіон зможе стати базою для формування нормальної української армії.

У квітні легіон (курінь) був уже укомплектований, нараховував 330 осіб і поділявся на 3 сотні, озброєння мав як у піхотних частинах. Популярні назви легіону – “Нахтігаль” (“Соловій”), Дружини Українських Націоналістів (ДУН).

У травні 1941 р. на території Австрії був сформований ще один такий легіон (курінь) під кодовою назвою “Роланд” або “Південний”. Командиром куреня став майор Євген Побігущий, колишній офіцер польської армії. Нарховував курінь біля 280 осіб, складався переважно зі студентів австрійських університетів та вищих закладів і діяв на Буковині та на півдні України.

Після інтенсивного вишколу курінь “Нахтігаль” 18 червня 1941 р. від’їхав до Ряшева, а вранці 30 червня прибув до Львова. Якраз того ж дня ввечері у Львові на Народних Зборах було проголошено відновлення Української держави. Головою Державного Правління (уряду) призначено Ярослава Стецька.

Німецький уряд поставився дуже ворожо до Акта відновлення Української держави й наказав арештувати Голову Проводу ОУН Степана Бандеру та Голову Державного Правління Ярослава Стецька. У зв’язку з цим легіон, який на той час перебував в околицях Винниці,

відмовився від подальшої служби в німецькій армії. У серпні 1941 р. ці два легіони знято з фронту, інтерновано й відправлено до Німеччини. Тут їх реорганізовано в охоронний батальйон № 201, і за індивідуальним договором-контрактом вояки змушені були погодитися ще на один рік служби. 16 березня 1942 р. цей батальйон направили в Білорусь, в околиці м. Боровки, для охорони військових об’єктів та боротьби проти советських партизанів. Після року служби усі вояки легіону відмовились продовжувати службу, і 6 січня 1943 р. їх відправили під охороною до Львова, куди вони приїхали 8 січня 1943 р. на другий день Різдва свят.

ЗНОВУ В ПІДПІЛЛІ (1943 р.)

Роман Шухевич, добре знаючи, що всіх старшин арештують, обманув пильність німецької охорони й непомітно зник. Ще встиг зайти до своєї хати й уже з порога сказав дружині: “Я прийшов на п’ять хвилин. Нас привезли до Львова, щоб замкнути у тюрму на вул. Лонцького. До них (німців) я більше не повернусь”. З того часу і до самої смерті він був у підпіллі.

Через деякий час з’явилася німецька поліція, зробила обшук, а в лютому 1943 р. арештувала дружину Романа як зарученицю, щоб зголосився до них Роман. Коли ж втратили надію на його появу, жінку у квітні звільнили з тюрми.

Пані Наталія іноді таємно зустрічалась зі своїм чоловіком Романом. Одного разу на такій зустрічі він сказав:

“Ти знаєш, як я тебе люблю. Але Україну – ще більше!”
“Після того ми вже більше не зустрічались”!

ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА (1943-1950)

Із січня 1943 р. Роман Шухевич розпочав новий і найвідповідальніший етап своєї діяльності: став Провідником і Командиром національно-визвольної боротьби проти німецьких і московських поневолювачів України. Після втечі від німецької варти він швидко зв'язався з Проводом ОУН і зразу ж включився у боротьбу, очоливши військову референтуру. У травні став членом Бюро Проводу ОУН, згодом – Головою, а у серпні 1943 р. на III Надзвичайному великому зборі ОУН одноголосно обраний Головою Бюро Проводу ОУН і призначений Головним Командиром УПА. Серед провідних кадрів ОУН та командного складу УПА Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” мав надзвичайно високий авторитет, і обрання його на найвищі керівні посади в ОУН та УПА було сприйняте усіма учасниками визвольної боротьби зі щирим схваленням і великою довірою до його особи.

Слід відзначити, що саме за його керівництва ОУН вдосконала свою організаційну структуру. Рішуче відкинула принцип вождівства, що негативно позначився на діяльності Організації та був причиною частих внутрішніх конфліктів. Становище вождя в ОУН, який за свою діяльність і

¹ За спогадами Наталії Шухевич у запису Григорія Дем'яна.

*Роман Шухевич (перший зліва)
в оточенні невідомих, 1943-1944 рр.*

рішення відповідав перед “Богом, Нацією і власним сумлінням”, скасовано, замість нього впроваджено виборне трьохчленне Бюро (тріумвірат), відповідальне перед Проводом ОУН. Головні постанови й рішення Бюро та Проводу приймалися після їх спільного узгодження. При формуванні Бюро враховувався територіальний принцип,

а також представництво у ньому ЗУЗ, ПЗУЗ та ОСУЗ. Усі ці демократичні принципи керівництва Організацією зміцнили й значно підняли дисципліну виконання наказів Проводу ОУН.

За керівництва Шухевича – “Чупринки” відбулася й дальша позитивна еволюція ідейно-програмних засад ОУН, що відображено в Постановах III Великого збору ОУН. Тут підкреслено, що ОУН рішуче бореться проти всіх видів тоталітарних систем, зокрема проти німецького націонал-соціалізму (гітлеризму) та фашизму й проти московсько-советського більшовизму; що ОУН за побудову демократичного державного порядку в Українській державі та проти офіційного накидування суспільству світоглядних доктрин і догм; що ОУН бореться за Українську Самостійну Соборну Державу й за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі; що ОУН проти імперіалістів та імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно й політично та визискує економічно інші народи. Тому ОУН і проти німецької “Нової Європи”, і проти Російської імперії СРСР. Така генеральна політична лінія Організації сприяла поширенню ідей національно-визвольної боротьби на всю територію Советського Союзу. Гасло: “Воля народам, воля людині!” – стало не лише популярним, а й мобілізуючою силою для усіх поневолених імперіалістами народів.

У результаті до лав УПА вступило багато неукраїнців, а то й цілі відділи військових формацій, скомплектованих німцями з поневолених народів Кавказу й Середньої Азії для боротьби проти повстанського руху в Україні. Усе це

зумовило потребу в скликанні спеціальної Конференції поневолених народів сходу Європи й Азії, що відбулась у листопаді 1943 р. у с. Будераж на Рівненщині, для вироблення чіткого й узгодженого плану боротьби проти спільних окупантів. У Конференції активну участь брав і Головний Командир УПА “Тарас Чупринка”, але з конспіративних причин не виступав.

З метою об’єднання всіх національно-державницьких сил українського народу в боротьбі за незалежність України, в липні 1944 р. з ініціативи ОУН і УПА та особисто Романа Шухевича скликано Великі збори, на які прибули представники діючих в Україні політичних організацій. У результаті нарад створено Українську Головну Визвольну Раду, яка стала верховним органом українського народу в його визвольній боротьбі. УГВР була найвищою законодавчою владою в час боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

Виконавчим органом УГВР став Генеральний Секретаріат, Головою якого обрано Романа Шухевича – “Лозовського”. Його ж затверджено на посаді секретаря військових справ і Головним Командиром УПА.

Проведені за керівництва Романа Шухевича організаційні та політично-програмні зміни значно зміцнили Організацію й уможливили успішно продовжувати боротьбу майже до кінця 1950-х рр.

Роман Шухевич – “Тур”, “Лозовський”, генерал “Тарас Чупринка” своєю многогранною і багаторічною революційною діяльністю засвідчив не лише свою велику

любов до українського народу, безмежну відданість святій справі визволення України й здобуття самостійної Української держави, а й непересічний талант розумного політика і здібного військового командира.

Роман Шухевич – одна з найвидатніших постатей національно-визвольної боротьби 1930-40-х рр., символ героїчної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА, ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ РОМАН ШУХЕВИЧ СПОГАД

З 1943 р. і аж до своєї смерті Роман Шухевич очолював небувалу досі в історії України як за розмірами, так і за масовим героїзмом національно-визвольну боротьбу українців. Він мужньо боровся проти всіх окупантів України: польських, мадярських, німецьких, московських. Завжди перший був там, де найважче, найнебезпечніше. Йшов у передніх бойових лавах і героїчно загинув, як і десятки тисяч революціонерів і повстанців, у нерівному бою зі спецгрупою військ московсько-більшовицьких поневолювачів.

Про Романа Шухевича – генерал-хорунжого “Тараса Чупринку”, легендарного повстанського командира, про його революційну, повстанську та політичну діяльність написано вже чимало. Та скільки не писатимуть про нього, ніколи не буде забагато. Він – уособлення героїчної боротьби українського народу, його безмежного прагнення до Волі, до незалежного державного життя. Він – наша Слава, наша Гордість. Писати про таку людину легко й водночас вельми важко. Легко, бо нічого не треба вигадувати, прикрашати, додавати. Пиши, що бачив, чув, пиши так, як насправді було. А важко, бо усвідомлюєш велику відповідальність за кожне написане слово перед Людиною, яка відійшла у вічність і вже не може його спростувати, ні з ним погоджуватися, ні заперечувати.

Роман Шухевич із сином Юрієм

Свій коротенький спогад обмежу подіями, про які досі нічого не сказано або сказано мало чи не зовсім так, як було насправді. Ім'я Романа Шухевича мені, як і тодішній молоді, було відоме ще з часу його діяльності у "Пласті", серед студентства та з преси, у якій згадувалось його ім'я у зв'язку з політичними процесами у Львові. Серед української інтелігенції родина Шухевичів була знана здавна, а у 1920-30-х рр. дуже популярним стало ім'я

Степана Шухевича – дядька Романа, автора спогадів про Українську Галицьку Армію (УГА), відомого оборонця членів УВО і ОУН на судових процесах. Др. Степан Шухевич також обороняв мене і мого брата Ілярія, звинувачених польським судом в організації саботажницьких акцій на Золочівщині у 1934 р.

Особисто познайомився я з Романом Шухевичем восени 1939 р. у Кракові, в бюро полк. Романа Сущка на вул. Зеленій, де тоді знаходилась також неофіційна

канцелярія Крайової ОУН. У той час за дорученням Проводу ОУН на Українських Землях організував нелегальні переходи кур'єрів в Україну через німецько-советський кордон, приймав звіти від членів Організації, які прибували з України, й підтримував із ними зв'язок. Роман Шухевич був у 1939 р. референтом зв'язку у Проводі Українських Націоналістів (ПУН), який очолював полк. Андрій Мельник. Оскільки характер нашої діяльності був дуже близький, то доцільно було об'єднатися в одній референтурі зв'язку. І я став його заступником.

З окупацією Західно-Українських Земель більшовиками всю систему зв'язку з Краєм треба було створювати заново. Зі старих зв'язків залишився діючим лише один пункт зв'язку у м. Гуменному для переправки підпільників через Словаччину на Закарпаття. Тепер ми вже спільно обдумували й налагоджували різні форми зв'язку з Україною вздовж усього німецько-советського та мадярсько-советсь-

Роман Шухевич. Фото 1944 р.

кого кордонів. Найскладнішою справою був підбір для цієї праці відповідних осіб. Це повинні були бути особливо вірні члени Організації, не розконспіровані, бойові й водночас обережні – одне слово, добрі конспіратори. Відносно швидко зв'язок зорганізовано, підбрано й вишколено потрібну кількість прекрасних кур'єрів, які неодноразово переходили кордони, переносили пошту й нелегальну літературу та перепроводжували підпільників.

У цій спільній праці особливо чітко проявлялись такі риси характеру Романа Шухевича, як всебічне, докладне обдумування кожної справи, детальна перевірка виконання наказу чи доручення і, зокрема, вимога точного звіту про видатки з отриманих на організаційні цілі грошей. Не любив марнослів'я, цинив у людях діловитість та бойову мужність.

Недовго тривала наша спільна праця. Невдовзі він відійшов від справ зв'язку з Україною, передавши їх мені, а сам у 1940 р. очолив Провід ОУН на Західно-Українних Українських Землях, або, як у той час звикли називати, Закарзонні, до яких входили Підляшшя, Холмщина, Надсяння та Лемківщина. Під його керівництвом на базі членів ОУН, які повиходили з тюрем та прибули із західних областей, окупованих більшовиками, за короткий період була створена міцна організаційна мережа на всіх цих землях. Треба мати на увазі, що національна свідомість корінного українського населення була тут невисока внаслідок тривалої антиукраїнської колонізаційної політики польського уряду. Німецька влада також вороже ставилась до національного відродження українського населення і не дозволяла створю-

вати політичні партії та організації. Тому діяльність ОУН була нелегальною і проводилась під прикриттям різних культурно-освітніх або економічних товариств.

Створена у 1940-1941 рр. на цих землях мережа ОУН стала згодом базою для підготовки революційних кадрів для підпілля в Україні, а з настанням німецько-совєтської війни з цих теренів вирушило в похід на Україну приблизно 5–6 тисяч членів і прихильників ОУН, зорганізованих у три похідні групи: Північну, Середню і Південну. Звідси, із Західних Окраїнних Українських Земель, ідеї українського націоналізму, ідеї боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу рознесли по всіх просторах нашої України.

У 1940 р. тактичні, стратегічні та персональні розбіжності всередині організації так загострилися, що призвели до її розколу на дві ОУН. Одна була під проводом Степана Бандери, друга – Андрія Мельника. Роман Шухевич добре усвідомлював весь трагізм цього розколу й робив усе від нього залежне, щоб цьому запобігти. Коли розкол настав, Шухевич хоч і приєднався до групи прихильників Бандери, активної участі у політично-організаційних суперечках не брав. Головну причину конфлікту вбачав в особі Мельника, у його політичній короткозорості, тупій впертості, неревольюційності. У розмові на цю тему одного разу він мені сказав: "Мав я довшу розмову з полковником Мельником, доповідав йому про політичне становище в Україні, про організаційні справи, висловлював про ці справи свої думки, проекти їх вирішень. Мельник увесь час уважно слухав, мовчав, і мені здавалось, що він розумна людина, справжній політичний

лідер, вождь. Але коли він заговорив, я переконався, що марно тратив час: він нічого з моєї мови не зрозумів”.

Розкол Організації, боротьба між двома її частинами була одною з причин, чому Роман Шухевич відійшов від керівництва ОУН на Закерзонні і всю свою енергію скерував на військові справи, на вишкіл військових кадрів. Ці проблеми завжди цікавили Романа Шухевича і постійно були в центрі його уваги. Він був твердо переконаний, що долю нашого визволення, долю побудови нашої держави вирішить тільки сильна українська армія. Іншим ділянкам революційної діяльності (ідеологія, пропаганда) він також надавав великого значення, але вважав їх другорядними чинниками, не головними. “Буде українська армія – буде Україна”, – часто нам говорив. І у цьому я був з ним цілком згідний. Бо лише тоді, коли будуть борці, готові за Українську державу воювати і її обороняти, буде вільно жити й процвітати українська нація.

З ініціативи Шухевича й за його інструкціями були створені підстаршинські й старшинські (офіцерські) школи та курси, де всі члени Організації проходили обов’язковий військовий вишкіл. На особливу увагу заслуговують організовані ним курси штабних старшин у Кракові. Це була дуже своєрідна, у жодних арміях не практикована школа військової самопідготовки й самовдосконалення. Тут викладачі одночасно були слухачами, й навпаки, слухачі – викладачами. З предмету, хто його знав найкраще, той був викладачем, а з інших предметів – слухачем. Шухевич читав лекції і вів практичні заняття з теренознавства, зокрема орієнтації на місцевості вночі. Курсанти

тут знайомились з історією воєн, окремих битв, з військовою стратегією і тактикою, з німецькими й советськими воєнними статутами, найцікавішими військовими відкриттями тощо.

Настрій курсантів був діловий і разом з тим дружній, інколи й веселий. Кожен старався якнайбільше навчитись, пізнати, засвоїти. Характерною прикметою Романа Шухевича була його скромність, він ні в чому не показував своєї вищості над іншими, не хвалився своїми бойовими вчинками в минулому. Був такий, як усі, і в той же час трохи не такий. Виділявся своєю силою волі, сконцентрованою думки та цілеспрямованою енергією. На вечорах, що їх курсанти інколи влаштували, був дуже цікавим розповідачем. Любив згадувати про свої юнацькі пригоди. Спонукав інших розповідати про те, що у їх новому житті було найцікавіше чи найсмійніше. Коли було в хаті піаніно, він міг заграти на ньому якусь популярну народну чи стрілецьку пісню.

Роман Шухевич у лавах ДУНу

З пісенно-композиторського доробку Романа Шухевича варто згадати про улюблену маршову пісню Українського легіону “Марширують добровольці”. Слова й мелодію цієї пісні він склав спільно з Юрком Лопатинським у 1941 р., коли керував Українським легіоном. Розповів мені про це учасник цього легіону чотовий Мирослав Кальба, автор пісні Дружини Українських Націоналістів (ДУН).

Ось її текст:

Марширують добровольці,
Як колись ішли стрільці,
Сяють їх шоломи в сонці,
Грає усміх на лиці.

Хто живий, хто живий,
В ряд ставай, в ряд ставай,
Визволяти рідний край!

Вже не буде ворог лютий
Розпинати на хресті батьків.
Ні! Не влиє він отрути
В чисті душі юнаків.

Хто живий, хто живий,
В ряд ставай, в ряд ставай,
Визволяти рідний край.

З тодішніх друзів Шухевича найбільше виділявся його ровесник і шкільний товариш Юрко Лопатинський – “Калина”, який за характером був майже цілковитою протилежністю Романові. Душевно прекрасна людина, добродушна, бойова, але на все дивився він зі смішного боку. Часто навіть у найсерйознішому, трагічному умів знаходити комічне.

Саме він на початку 1945 р. прибув в Україну до Головного Командира УПА ген. “Тараса Чупринки” як кур’єр із поштою від Закордонного Представництва УГВР та членів ОУН, а в 1946 р. провів успішні переговори з польською підпільною організацією Армія Крайова (АК) у справі перемир’я.

З краківського періоду варто ще й згадати про те, що багато членів ОУН ретельно опановували шоферську справу. На одних таких курсах навчався і я з Романом Шухевичем, інколи в одній машині з інструктором виїздили за місто й там навчалися управляти кермом автомашини. Тоді Роман Шухевич вже добре керував машиною і був з цього виразно вдоволений.

Йшов 1941 рік. Сумнівів щодо виникнення німецько-советської війни у нас майже не було. Військова підготовка членів Організації стала першою необхідністю. Тому Провід ОУН Бандери вступив у переговори з представником німецького Вищого командування Збройних сил (ОКВ) про військову підготовку членів та прихильників ОУН. Німецьке військово командування погодилось на вишкіл такої військової частини, батальйону або, як тоді його звали, легіону. Очолив легіон Роман Шухевич, який мав

тоді чин сотника. Це була українська формація. Вояки присягали на вірність Україні й зобов'язувались воювати проти московсько-більшовицьких окупантів України за відновлення Української держави. У поході на схід легіон дійшов лише до Вінниці. Після того, як німецький уряд вороже поставився до Акта відновлення Української державності, проголошеного у Львові 30 червня 1941 р., та після арешту Провідника ОУН Степана Бандери, Голови Державного Правління Ярослава Стецька і провідних членів Організації, легіон відмовився від участі у війні спільно з німцями. Тому у серпні 1941 р. його знято з фронтової лінії, відправлено в глиб Німеччини і як військову частину розформовано. Щоб не потрапити до концтабору, члени легіону погодились підписати індивідуальні договори на однорічну службу у відділах боротьби з московсько-більшовицькими партизанами на території Білорусії.

На початку січня 1943 р. Роман Шухевич, щоб не попасти в німецьку тюрму, тасмно перейшов у підпілля. Разом з ним перейшли в підпілля і вступили в ряди УПА інші старшини легіону і майже всі підстаршини та вояки, що дуже зміцнило сили повстанських загонів УПА. З 1943 р. починається новий і найважливіший етап революційної діяльності Романа Шухевича, що увійде в історію як національно-визвольна боротьба під керівництвом генерал-хорунжого Романа Шухевича.

З переходом у підпілля Роман Шухевич відразу стає членом Проводу ОУН і активно включається у революційно-повстанську боротьбу. Становище визвольного руху у 1943 р. було надзвичайно складне. Усе ясніше ставало,

що Німеччина війну програє, а на Україні відновиться московсько-більшовицька окупація. У зв'язку з цим необхідно було цілковито перебудувати теперішню діяльність ОУН, УПА та їхніх допоміжних служб, пристосувавши визвольну боротьбу до нових умов.

На той час ОУН поширила підпільну мережу на всі українські землі, в її рядах було вже багато осіб зі східних та південних областей України,

вона зростає кількісно й якісно. Майже вся лісова смуга України, зокрема Полісся і Карпати, були опановані повстанськими загонами УПА й творили своєрідні повстанські республіки. Однією з ключових проблем повстанської боротьби була справа переведення багатотисячних відділів УПА в тили советської армії, для чого необхідно було пробратися через два фронти: німецький та советський. Частина кадрів потрібно було відправити в країни Західної Європи для пропаганди й поширення інформації про нашу

Волинь, листопад 1943 р.

Роман Шухевич (перший зліва) на Конференції поневолених народів. с. Будераж Рівненської обл., листопад 1943 р.

боротьбу. Було ще й багато інших проблем, які вимагали негайних рішень. Збирати усіх членів Проводу для нарад було важко у зв'язку з фронтовими діями та вимогами конспірації.

Також нарізла потреба замінити тимчасове становище виконуючого обов'язки Провідника ОУН відповідним постійним керівництвом. Усе це зумовило те, що весною 1943 р. на розширеній нараді Проводу ОУН посаду Провідника ОУН замінено тричленним Бюро Проводу

ОУН у складі Миколи Лебеда, Романа Шухевича і Дмитра Маївського. Після відмови М. Лебеда входити до складу членів Бюро на його місце було обрано Зеновія Матлу. Таку форму керівництва згодом узаконив III Надзвичайний великий збір ОУН, що відбувся у серпні 1943 р. На ньому Головою Бюро Проводу одногосно обрано Романа Шухевича, а членами – Дмитра Маївського і Ростислава Волошина.

Роман Шухевич справді-таки був єдиною особою, хто міг не відповідальне становище зайняти. У нього були і ясність думки, і тверда віра у визвольну справу, і рішучість у діях і, врешті, моральна чесність та правдивість у словах і ділах – прикмети, які завжди характеризують справжніх лідерів-провідників. Саме таким і був Роман Шухевич. Тому зрозумілим і цілком закономірним було те, що у липні 1944 р. його було обрано Головою Генерального Секретаріату УГВР та призначено Головним Командиром УПА.

Проводові ОУН були тоді підзвітні чотири проводи земель: Західно-Українських (ЗУЗ) – очолював Роман Кравчук, Північно-Західних (ПЗУЗ) – Дмитро Клячківський, Південно-Східних (ПдСУЗ) – Василь Кук та Західно-Окраїнних Земель (Закерзоння) – Ярослав Старух. Усі провідники Земель входили до складу Проводу ОУН, були його членами. У відповідності до організаційної структури ОУН була створена структура УПА. УПА – Захід – командир полку Василь Сидор – “Шелест”, УПА – Північ – командир полку Дмитро Клячківський – “Клим Савур”, УПА – Південь – командир полку Василь Кук – “Коваль”; відділи УПА на Закерзонні очолював сотник Мирослав Онишкевич – “Орест”. Найвищим керівним органом національно-визвольної боротьби з липня 1944 р. була Українська Визвольна Рада (УГВР), очолена Президентом Кирилом Осьмаком. УГВР об'єднувала всі діючі тоді партії, політичні організації та окремих політичних діячів.

Великою заслугою Романа Шухевича був особистий вклад у справу консолідації усіх національно-визволь-

Роман Шухевич з охоронцем

них сил у боротьбі проти московсько-більшовицьких поневолювачів України та поширення цієї боротьби поза межі нашого краю.

Результатом цих зусиль було скликання з ініціативи ОУН і УПА у листопаді 1943 р. Конференції поневолених народів сходу Європи та Азії, у якій взяло участь 39 делегатів від 13 народів.

Воєнні фронти все далі й далі відкочувались на захід. У жовтні 1944 р. вся територія України була окупована московською армією. Відділи УПА, вміло маневруючи, зуміли без великих втрат пробитися крізь фронти і відновити свою бойову діяльність. Влада окупантів у той час обмежувалась переважно великими містами; де квартирували більші військові гарнізони. Спроби розгромити повстанські з'єднання за допомогою советських фронтових частин успіхом не увінчались. Уся територія ЗУЗ, ПЗУЗ та прилеглих до них східних областей контролювалася УПА, і панували тут її закони.

У травні 1945 р. Друга світова війна закінчилась, але не для українського народу. На Україні війна тривала далі ще протягом десяти років.

На придушення визвольних змагань українського народу московські поневолювачі кинули всю міць свого колосального карально-терористичного апарату. У цій війні проти України їм активно допомагали ще й їхні лакеї-сателіти: польські, мадярські, чеські. Західні ж демократи преспокійно споглядали, як на їхніх очах відбувалося нищення українського народу, й мовчали, вдаючи, що не бачать. І лише після того, як окремі рейдуючі відділи УПА пробились у 1947 р. з боями на Захід, тоді щойно заговорили, та й то дуже несміливо, що на Україні ведеться боротьба проти московських поневолювачів, що УПА не фікція, що вона таки існує і бореться за незалежність Української держави.

Ставлення західних держав до української визвольної боротьби було тоді нейтральне або виразно неприхильне. Це й зрозуміло: вони в союзі з Советською Росією воювали проти Німеччини, перемогли й спільно встановлювали порядки у світі. У їхніх планах місця для незалежної Української держави не було. Розраховувати на їхню допомогу, хоча б політичну чи моральну, не було найменших підстав. Уся надія була тільки на власні сили свого народу. Керувати визвольною боротьбою у таких несприятливих міжнародних обставинах було надвичайно важко. Від керівництва вимагалась надлюдська напруга сили волі та прямо-таки фанатична віра в необхідність боротьби й неминучість великих жертв. І така віра й воля були і у Ро-

мана Шухевича, і в членів Проводу ОУН, і в командирів УПА, і в усіх революціонерів та повстанців. Лише цим можна пояснити таку тривалу боротьбу і такий масовий героїзм українського народу.

Писати про діяльність Романа Шухевича у тих роках – це писати історію визвольної боротьби того часу. Тому обмежусь лише коротенькою розповіддю про окремі фрагменти з тогочасної його підпільного життя.

Роман Шухевич очолював увесь визвольний рух, усі його структури: ОУН, УПА, Секретаріат УГВР. Бюро Проводу в Україні після трагічної загибелі двох його членів – Ростислава Волошина у серпні 1944 р. та Дмитра Маївського в грудні 1945 р. – не відновлено. Не було в цьому необхідності, бо всіма важливими справами займався Провід ОУН. Лише навесні 1947 р. на пропозицію Романа Шухевича мене обрано його заступником. З метою оперативного вирішення організаційних питань ми домовилися, що він буде безпосередньо керувати справами Західних Країв (Карпатський, Львівський і Закерзоння), а я – Східних країв (ПЗУЗ, Поділля, східні області). Провід ОУН кожного року регулярно проводив свої наради. Після докладного й всебічного аналізу внутрішньоорганізаційних справ, міжнародного політичного становища й політичної ситуації в Україні та в Советському Союзі складались відповідні інструкції для усіх структур визвольного руху.

Роман Шухевич як Провідник ОУН і Командир ніколи не нав'язував своїх думок іншим, уважно вислуховував членів Проводу, і після обговорення приймались узгоджені

постанови й рішення. Інструкції завжди ясно вказували основну мету, але не обмежували творчої ініціативи під час їх виконання. Крім особистих зустрічей із членами Проводу ОУН та командирами УПА, Роман Шухевич підтримував з ними зв'язок також через підпільну пошту. За весь час його керівництва діяльність Проводу була дуже плідна, всі члени Проводу злагоджено між собою співпрацювали, і жодних конфліктних ситуацій між ними не виникало.

Життя Романа Шухевича було так само ж, як і в усіх революціонерів-підпільників. Зі всіх боків чекала на них смерть, і постійно треба було бути готовим до бою. Його бойова охорона, в залежності від потреб безпеки, нараховувала від 5 до 20 осіб, включаючи зв'язкових та кур'єрів. На постої в лісі у вільний час любив грати в шахи. Шахіст був добрий, і рідко вдавалось мені виграти в нього партію. Кожну свою перемогу супроводжував висловом Франка: “Жеб так гордо не ревів”.

Любив розповідати цікаві історії й слухати розповіді інших. Не палив, але запальничку завжди мав із собою, щоб у потребі засвітити та прочитати в темряві “грипс” (підпільну записку). Любив співати, жартувати, задавати стрільцям дитячі загадки. Одне слово, в його товаристві всі почували себе вільно, приязно. Був глибоко віруючий, але цього не демонстрував і толерантно ставився до всіх українських вірувань і церков, а також до невіруючих. На шиї носив християнський медальйон і ніколи з ним не розлучався. Глибоко переживав за долю своєї родини, за сина Юрка, дочку Марусю, за дружину Наталку.

*Роман Шухевич та Зіновій Тершаковець,
провідник Львівського краю ОУН*

Щоб бути в курсі світової політики, регулярно прослуховував закордонні радіоперсдачі. Добре володів німецькою мовою, а в підпіллі вивчив ще й англійську. Постійно поглиблював свої знання, зокрема уважно прочитував марксистську літературу.

Притаманна йому була дуже важлива риса характеру, що свідчить про нього як про справжнього провідника-командира. Це його вміння працювати з кадрами: не просто ними керувати, а так робити, щоб підлеглі самі хотіли виконувати доручення, щоб наказ провідника-командира ставав їхнім особистим бажанням. Такий командир в силу

своїх природних здібностей створює особливу духовну атмосферу дружби і єднання з підлеглими.

Саме таким і був Роман Шухевич. Наведу один конкретний приклад, що його я записав зі слів ветерана ОУН із с. Носова Підгасцького повіту, подруги Філі Бзової (померла 2004 р в м. Торонто в Канаді).

“Це було весною 1945 року, ще до закінчення війни. Я знаходилась тоді зі своїм чоловіком Петром Федорівим (із с. Кривого Бережанського повіту) в лісі на околиці с. Бишки. Одного разу зв’язковий повідомив мене, що зі мною хоче говорити Провідник. Це був Роман Шухевич. Після бесіди про моє теперішнє підпільне життя він у дуже ввічливій формі спитав, як я поставлюся до того, щоб вислати на Закерзоння для допомоги Ярославу Старухові (був Провідником ОУН на Закерзонні), Петра Федорова – “Дальнича”. І лише після того, як я сама погодилась піти разом з ним у терени, він окремо покликав до себе Петра й за його згодою дав наказ на призначення референтом Служби безпеки в Проводі ОУН на Західно-Окраїнних Українських Землях. Саме ця атмосфера батьківського ставлення командира до підлеглих була найсильнішою єднальною духовною силою усього національно-визвольного руху 1940-1950-х рр.

Була в нього ще одна риса. Строго дотримувався у всьому військової дисципліни, не терпів розхлябаності. Вимагав порядку й акуратності від інших. Декому такий стиль життя не подобався, і називали це “капральщиною”. А в підпіллі така “капральщина” була просто необхідна, вона створювала лад у всіх справах.

Національно-визвольна боротьба 1940-1950-х рр. увійшла в історію українського народу як величний, героїчний подвиг. У цій боротьбі загинули сотні тисяч найкращих, найвірніших синів і дочок України. На традиціях цієї боротьби виросло нове покоління борців-шістдесятників, а нині відроджується незалежна Українська держава. Велика заслуга в цьому славної пам'яті генерал-хорунжого Романа Шухевича. Вічна слава Героям, які віддали життя своє за волю і державну незалежність України.

ШТАБ-КВАРТИРИ ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА

Штаб-квартири Командира або місця постою, чи, як у підпіллі конспіративно називали, "хати", постійно змінювались у залежності від потреб керівництва, вимог конспірації та конкретних дій репресивних органів, а також від загальної окупаційної політики щодо населення. Одні вимоги до організації хат були за польської окупації, інші – за німецької й цілком особливі – під час російсько-більшовицької. Під словом "хата" слід розуміти конспіративне помешкання, домівку підпільника, у якій приходилось командирові перебувати й працювати. У такій хаті найчастіше була ще й добре замаскована криївка, де зберігалась запасна зброя й амуніція, медикаменти, гроші, нелегальна література, канцелярське приладдя, харчові запаси тощо.

Перебування підпільників у криївках стало необхідним, коли органи советської безпеки почали застосовувати масові облави й тотальні перевірки населених пунктів та лісів. Для життя криївки використовувались переважно зимою. За німецької окупації командир перебував переважно в лісі або жив нелегально в місті за фальшивими документами.

У серпні 1944 року, під час наступу советської армії на німецькому фронті, Роман Шухевич перебував із відділом кіннотників у селі Улашківці над рікою Серет на півдні м. Чорткова. По Серету проходила тоді лінія ро-

Роман Шухевич та Осип Дяків

сійсько-німецького фронту. Командир сюди прибув із метою перейти фронт і потрапити в тили совєтської армії. Тут були також дві його зв'язкові – Галина Дидик і Катруся Зариська (за спогадами Г. Дидик).

Літом і восени цього ж року та зимою 1944-45 рр. Командир проживав у Бережанському та Козівському районах, в околицях сіл Бишки – Потік – Колюхи – Августівка – Жуків – Рай. Заїздив і до Підгаєцького

району. Тут у с. Волощина, в домі Осалци, та у лісі за селом Командир літом 1945 р. зустрічався зі мною та з окружним провідником ОУН Михайлом Хомою – “Обухом”. Ми тоді також разом побували у с. Криве Козівського району Тернопільської області, де мали розмови з провідником ОУН Подільського Краю – Петром Шанайдою – “Данилом” та з членами цього проводу.

ХАТА В с. АВГУСТІВЦІ

У той час Командир “Тарас Чупринка” мав хату з криївкою у с. Августівці на Бережанщині. Про це розповів мені зв'язковий Командира Григорій Каня. Він народився 1921 р. у с. Черниця Брідського р-ну. Член ОУН з 1938 р., з 1941 р. – зв'язковий провідника ОУН на ЗУЗ Романа Кравчука на Волинь, до м. Кремінця. У 1943 р. Р. Кравчук відправив друга Каню у розпорядження Р. Шухевича, який тоді перебував у Бібреччині. До серпня 1944 р. він був зв'язковим від Головного Командира до провідника Р. Кравчука. У середині серпня 1944 р. Шухевич відправляв командира боївки своєї охорони Івана Когута – “Бродича”, Ярослава Бігуна – “Чада” і Григорія Каню – “Бистрого” збудувати криївку в с. Августівка Бережанського району (це село поряд із селами Бишки, Колюхи). Криївку збудували в господарстві рідного брата “Бродича” Петра Когута. У цій криївці Командир перебував з осені 1944 р. до весни 1945 р. Періодично виїздив на різні зустрічі, а весною криївку залишив і більше сюди не повертався.

Петро Когут був тоді у станиці ОУН с. Августівки господарчим, обов'язком якого було матеріальне забезпечення відділів УПА (харчові продукти, одяг, взуття). Для їх зберігання він мав невеличку хатню криївку-магазинчик. За три метри від неї була збудована криївка для Командира. Ось як він писав: “Вхід до криївки був із хати. У кімнаті відкидався камінь, що служив за покришку, і відкривався вхід до льоху. Звідси йшов прохід довжиною біля десяти

метрів до криївки. Приміщення криївки мало чотири метри в довжину, три метри в ширину й висоту в ріст людини. Стіни були оббиті килимами, а підлога встелена дошками. Були тут ліжка, стіл, крісла. Над стелею криївки був шар землі товщиною до півтора метра. Посередині подвір'я росла груша, що мала дупло до самого низу й служила вентилятором повітря і для встановлення радіоантени”.

“До цієї криївки, – розповідає друг Каня, – ми з “Борисом” вернулися з Рогатинщини на початку травня 1945 р. Під жнива (у серпні) приснився мені сон, що вхід до криївки завалився. І ми з “Борисом” покинули криївку й пішли в поле. Тим часом до криївки повернулися “Чад” і “Рибак”. Уранці зв’язкова “Маруся”, яку арештувала більшовицька поліція, привела до криївки спецгрупу НКВД. “Рибак” застрелився, а “Чад” здався, став зрадником і повів спецгрупу до с. Рай біля Бережан, де була друга криївка Командира Шухевича, але Командира там не було”.

Як це так сталось, що зв’язкова “Маруся”, вона ж “Наталка”, а її справжнє ім’я – Стефанія Галушка із с. Бишок, зрадила і привела енкаведистів до криївки в с. Августівці? Про це є досить точне донесення майора НКВД Соколова генерал-майору Горшкову від 3 січня 1945 р. у м. Чортків про організацію й діяльність провокаційних спецгруп НКВД:

“У той час Бережанським РО НКВД була затримана зв’язкова “Наталка”, яка на допитах зізналась, що вона зв’язкова обласного провідника “Нестора”. При спробі втекти з КПЗ застрелила з пістолета міліціонера, який її охороняв, і, як видно з інформації, фігура була цікава. [...] Вона давала такі свідчення, що жодних оперативних

заходів за ними провести було неможливо. Ясно було, що вона брехала, приховуючи щось важливе.[...] На допитах у Чорткові вона також нічого суттєвого не сказала.[...] Прибувши до Бережан, я вирішив вчинити з нею так, щоб зробити видимість її вербовки (у сексоті), дати їй завдання убити “Нестора”. Я був переконаний, що вона від нас утече, й тоді, коли буде від нас утікати, затримати її під виглядом СБ (ОУН) і допитувати вже як сексотку (НКВД).”

“Наталка”, вона ж і “Маруся”, мужньо трималась під час допитів на слідстві, не видала жодної таємниці, але стала трагічною жертвою підлих більшовицьких провокацій. Такі методи більшовицької влади проти учасників національно-визвольної боротьби завдали великої шкоди українському народові, жертвами цих гидких методів стало багато цілком безневинних людей.

У відповідності з цим провокаційним планом “Наталку” підвезли до с. Бишок і звільнили з-під варті, але все село було оточене військом, так, щоб вона не могла втекти від їхнього нагляду. Через деякий час у селі появляється провокаційна група уявного СБ ОУН, арештує її як сексотку, забирає до криївки і допитує. “Наталка”, нічого не підозрюючи, в добрій вірі, що попала до своїх, розповіла правду. Вона зв’язкова Командира “Білого” (Чупринки) і має до нього зв’язок через зв’язкових, які перебувають у с. Августівці в криївці.

Дальше у донесенні написано: “Ми відразу з ротою бійців виїхали на операцію у село Августівку, де в домі Когута Петра (це будинок, де була криївка центрального провідника) “Наталка” нам показала добре замасковану криївку,

в якій находились два бойовики “Білого” – “Рибак” і “Чад”. Ми розкопали криївку, “Чада” вдалось витягнути живим, а “Рибак” застрелився. У криївці ми знайшли бібліотеку, машинку для писання, сім малих одиниць зброї і багато різних речей, що належали “Білому” та його охороні.”

Знайшли тоді кагебісти також малу криївку й забрали з неї усі запаси, призначені для УПА: чоботи, костюми, матеріали на костюми, кравецькі машини та багато цінних речей. Усе господарство Петра Когута конфіскували, а його засудили на десять років тюрми. Відбував покарання у таборах Печори, Казахстану та Норильська. Після звільнення жив у с. Струтин біля Золочева, де й помер літом 2001 року.

ХАТА У с. РАЙ

“Чад” нам розповів, – як подається у донесенні, – що коло Бережан, недалеко від села Рай, у криївці в подвійному даху повинен бути “Білий”. Ми негайно виїхали на машині комбінату, але в цій криївці “Білого” не було. Там був його ад’ютант “Артем” (“Назар”) і окружна провідниця Легета. “Артем” застрелив Легету, підпалив хату, хотів утекти, але йому прострелили ногу із гвинтівки і взяли живим. Легета згоріла, в хаті згоріло багато документів і більша сума грошей. [...] “Артем” нічого суттєвого на допитах не сказав”¹.

¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – Київ, 1994. – Т. 2. – С. 443-445.

Докладніше й трохи по-іншому розповідає про трагедію у с. Рай зв’язкова Головного Командира Галина Дидик: “Ми ще затримались коло Бережан, у с. Рай. Там була маленька хатка над потічком. Жила в ній одна жінка зі старенькою бабусею і хлопчиком. Ми заквартирувались на стрісі.”

Додаткова інформація від члена Братства УПА із с. Рай Іванни Кулик: “одна жінка” – це Антоніна Гладчук, яка мешкала тут зі своєю мамою, Марією Клецов, і маленьким чотирирічним сином Остапом. Гладчук Антоніну більшовики арештували, а бабусю із сином кинули з берега в потічок. Бабуся, після того як згоріла їхня хата, деякий час жила у хаті родини Дмитра Мирона і вже померла. Син виховувався у вуйка, а коли виріс, поїхав працювати у Донбас. Дальша доля мами й сина Остапа невідомі”.

“Але сталося так, – продовжує Анна Дидик, – що один з охоронців Провідника здався. А було це так, що розкрили їх криївку. Було там двоє. Один із них застрелився, другий здався. Звали його “Чад”. Ось він розповів, що коло Раю є таке місце. Але, видно, нам пощастило. Уночі з криївки наші (зв’язкові) вийшли, залишився тільки хлопець зв’язковий “Назар” і дівчина з району. Раненько вони були оточені. Дівчина отруїлась, а “Назар” застрелився, точніше, важко себе поранив, і узяли його живим до тюрми. Загинув потім у таборі. Хату більшовики підпалили. Дівчина, здається, була ще жива. Її витягнули гаками залишили біля хати на полі, щоби хтось із рідних міг її пізнати й так ще когось арештувати. Це сталося десь наприкінці серпня 1945 р.

Дівчину залишили біля спаленої хати, аж поки не випав сніг. Ніхто не приходив. Були у дівчини хворий батько і мати, прекрасна жінка, але вона боялась. Не раз гляділа в той бік, та біля тіла постійно стояла варта. Потім мати мені розповідала, що коли вже падав сніг, вона пішла туди, знайшла череп, три ребра й кусочок хребта. Собаки й лисиці розтягли все. Мати загорнула кості у шматочок полотна й принесла до хати. Падав сніг і замітав сліди. Удома було ще дві молодші доньки, зовсім маленькі (дівчина, яка загинула, була найстарша). Мати загорнула рештки костей доньки в простирadlo, поклала на стіл, засвітила свічку, сама відправила панахиду, вночі на цвинтарі викопала могилку й так похоронила дочку. Пригадую собі цю чудову жінку. У цієї родини загинуло три особи: син, дочка, яка також, щоб живою не потрапити до рук більшовиків, отруїлася і померла в лікарні, й ця дочка, яка загинула в Раю».

Додаткова інформація від пані Іванни Кулик, яка жила по сусідству з родиною Легет: дівчина, що загинула в огні палаючої хати – це Іванка Легета, 1920 р. Народилася у с. Рай у селянській родині Антона й Марії Легет. У них було семеро дітей. Найстарша була Іванка, член ОУН. Її сестра Марійка 1923 року народження, член ОУН, під час арешту в селі Рогачин, щоб не потрапити живою до в'язниці, отруїлася, але більшовицькій поліції вдалось її врятувати, щоб згодом замордувати в Бережанській тюрмі. Брат Йосип 1925 року народження, вояк УПА, загинув у боротьбі з кагебістами у Підгаєччині. Вижили й не загинули четверо дітей: Роман 1928 р. народження, Ольга з 1930 р., Михайло з 1936 р. та Микола 1940 року народження.

ХАТА У с. ПУКОВІ

«Черговим місцем постою Командира було с. Пуків на Рогатинщині. Хата Командира була в домі вчительки. Тут без пригод перезимували з 1945 на 1946 р»¹.

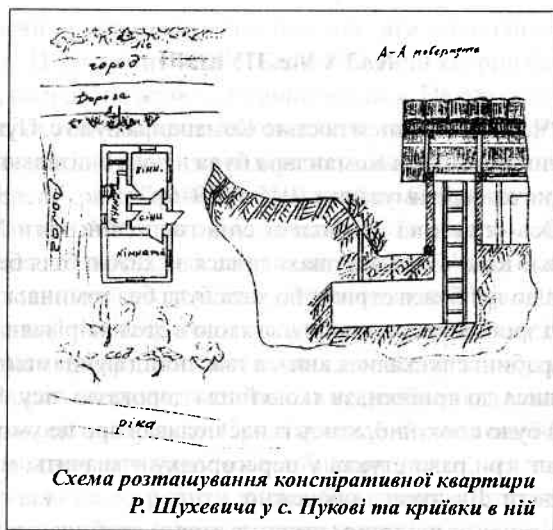
Ось опис цієї криївки зі слів господині хати Марії Крупки-Кик: «Криївка знаходилася за хатою біля берега, а вхід до неї був зі стриху, бо хата була без комина, курна. В хаті зробили перегородку, за якою в стелі вирізали отвір і по драбині спускалися вниз, а там, попід фундамент пробиралися до криївки, за якою йшла дорога до лісу. Якщо в селі було спокійно, хтось із нас подавав про це умовний сигнал: три рази стукав у перегородку – значить, можна виходити. Два рази – обережно.

У снігах за вхідними дверима стояла драбина, яку представляли до дверей на стрих. А якщо була облава, то цю драбину виносили до стодоли, а як вимагали облавники обстежити стрих, то я засвічувала ліхтар, приносила драбину і лізла наперед, а за мною двоє солдатів. Свекруха тоді палила під кухонною плитою заздалегідь підготовлену для цього гречану солому, з якої йшов густий дим, та солдати від цього не витримували, кашляли і злізали вниз. Автором цих винахідливих робіт був Левко, хлопець з університетською освітою».²

¹ Онисько Л. Катерина Зарицька. Молитва до сина. – Львів, 2002. – С. 110-111.

² Бурнашов Геннадій. Лицарі честі і чину. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 79.

ХАТА В ЛІСІ БІЛЯ с. КЛІЩІВНА

Навесні і влітку 1946 р. Командир користувався ще лісовою криївкою біля с. Кліщівна Рогатинського р-ну. Тут на той час перебував крайовий провідник ОУН ЗУЗ Петро Кравчук – “Максим”. Криївка Командира була в лісі, розміром 2 на 3 метри. Стіни були оббиті дерев’яною обшивкою, а підлога застелена солом’яним матрасом. У лісі біля с. Кліщівна зв’язкова “Монета” зустрілася з охороною Командира, яка привезли її до нього¹.

¹ Дидик Г. Спомини. // Жовтень. – 1992. – № 9-10.

ХАТА У с. КНЯГИНИЧАХ

У жовтні 1946 р. Оля Ільків – “Марійка” організувала хату у с. Княгиничах, також у Рогатинському районі. На підроблені документи вона легально винайняла хату й переселилася сюди з маленькою дитинкою Дзвінкою, своєю мамою і двоюрідною мнимою сестрою “Манею”, якою була підпільниця Катерина Зарицька. Роль чоловіка Олі виконував підпільник Любомир Полюга, студент медінституту у Львові. Уся родина жила за підробленими документами, як українські переселенці з Польщі. Тут перебував Командир із двома охоронцями-зв’язковими “Зенком” і “Левком”. Квартира була добре законспірована і можна було в ній нормально працювати. Та, як часто в підпільному житті буває, трапилось несподіване нещастя. У день пресвятої Богородиці, 21 вересня, Командир відправив “Маню” на зв’язок до осередку пропаганди “Севера” в м. Ходорів. Зустріч відбулась нормально, але коли “Монета” готувалась до від’їзду, її арештували. Люди говорили, що була перестрілка і вбили якусь жінку. У зв’язку з арештом чи смертю “Мані”, 25 вересня 1947 р. хату прийшлося покинути. Командир відійшов зі зв’язковим Полюгою у рогатинський ліс. А вже наступного ранку арештовано пораненого Полюгу¹.

¹ Онишко Л. Катерина Зарицька. Молитва до сина. – Львів, 2002; Полюга Л. Шляхами спогадів. – Львів-Київ, 2003.

ХАТА У с. ГРІМНОМУ

3 Рогатинського району переніс Командир своє місце постою у Комарнянський район на Львівщині, у с. Грімне. Тут організатором хати була Дарія Гусяк, її мама та зв'язкова "Марта". Вони також тут поселились як переселенці з Польщі за піддробленими документами. Помешкання вони отримали у будинку колишньої церковної плебанії. Одну половину будинку займав православний священник, а другу сільрада віддала переселенцям. Для конспірації "переселенки" займались кравецтвом. У їхній кімнаті під підлогою зв'язкові Командира, "Зенко" й "Левко", викопали криївку на 3-4 особи. Одна дошка з підлоги піднімалась, і тут був вхід до криївки. Але там тримали лише окремі речі. Це була запасна криївка. Про цю хату знали Катерина Зарицька – "Катруся" і Галина Дидик.

Після провалу хати в Княгиничах сюди прийшов Командир і деякий час, може днів із десять, тут перебував. У приміщенні була простора кухня, а хлопці перебували у другій кімнаті, де був поставлений параван, за яким можна було сховатись, коли б у кімнату зайшов сторонній. Узимку, на початку 1948 р., ця хата розконспірувалась, і необхідно було з неї вибратись. Якось із непередбаченого боку зайшов до кімнати дільничний міліціонер й побачив двох озброєних хлопців. Зчинилась перестрілка, міліціонера вбили, тому з хати треба було негайно втікати. Зовсім по-іншому розповідає про цей випадок кагебіст П. Судоплатов. Він пише: "Коли в домі Дарії Гусяк, де він [Шухевич] перебував, зайшов мілі-

ціонер для звичайної перевірки документів, нерви його не витримали. Шухевич застрелив міліціонера і всі троє – він, Дарія і її мати – втекли"¹. Цей випадок став причиною інтенсивного розшуку Дарії Гусяк і арешту органами совєтської безпеки у Львові.

Насправді Командира тоді в хаті не було. Він жив у той час у Львові. Двоє зв'язкових, Дарія і Марта, щасливо добрались до Львова й доповіли Командирові про випадок у с. Грімному. "Анна" влаштувала маму Дарки у с. Дегові як господиню у домі священника, а Дарку і Марту Командир відправив до підпільної праці в терені. "Зенко" і "Левко" залишились у диспозиції Командира.

ХАТИ КОМАНДИРА У ЛЬВОВІ

Командир досконало знав місто, мав у ньому багато друзів і завжди добре тут себе почував. У Львові, на вул. Балашовській, у 2-му блоці, мав помешкання його добрий друг ще зі студентських часів співорганізатор рекламної фірми "Фама" Богдан Чайківський. У його хаті Роман Шухевич перебував у січні 1943 року, коли німецьке гестапо розшукувало його, щоб арештувати. Це була добре законспірована хата, і він часто там переховувався. На цій же вулиці, у 5-му блоці, мешкала їхня знайома "Маруська", у неї також командир інколи перебував¹.

¹ Судоплатов П. Спецоперації. – Москва, 1997. – С. 418.

² Чайківський Б. "Фама". Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів, 2005.

Галина Дидик організувала у Львові хату ще в 1946 р. Вона підшукала собі кімнату на Знесінні (вул. Сулимирського, буд. 4, тепер Милютинська, 4), де жили дідусь (Лозинський Семен) і бабуся. “Анна” приписалась тут як переселенка¹. Для конспірації Галина Дидик займалась пошиттям білизни. Там прожила вона одне літо. У процесі допитів арештованих КГБ довідалось про цю хату. Один із них, що розповів їм про своє знайомство з Дидик – “Анною” і де вона живе, отримав доручення стежити за нею і про все їм доносити. Він і повідомив “Анну” про небезпеку, що їй загрожує. Через “Анну” КГБ планувало зловити Шухевича, і тому її не чіпали, хоч бачили і навіть з нею розмовляли, але чекали, коли до хати прийде Шухевич. Більше “Анна” на цій хаті не появлялась, а речі, що там залишились, вночі потаємно виніс зв’язковий Командира Любко Полюга.

Після провалів хат у Княгиничах та в Грімному “Анні” пощастило підшукати для Командира відповідну хату у Львові, на Личаківській горі, в Лисиничах, у домі пані Олени Яремкової – “Гайдамачки”. Це був окремих “осібнячок” на вулиці Кривій, із високою кругом огорожею. Тут було дуже добре місце з конспіративного погляду. У цій хаті Командир пробув зиму з 1947 на 1948 рік. Тоді-то й почав хворіти на серцеві недомагання.

Мав Роман Шухевич у Львові ще одну запасну й добре законспіровану хату, зорганізовану досвідченим підпільником Григорієм Голяшем із с. Бишок. Знаходилась вона в

¹ Докладніше про цю хату дивись: Л. Полюга. Шляхами спогадів. – Львів-Київ, 2003. – С. 35-37.

будинку на вул. Маріопільській, № 32, у помешканні Марії Угрин. У підвалі будинку були дві добре замасковані криївки. У січні-березні 1948 року тут деякий час перебував Командир Р. Шухевич і дав високу оцінку цим криївкам. Напасти на слід до цієї хати вдалось органам КГБ через 35 днів після загибелі Командира. Тут 9 квітня 1950 р. раненого Григорія Голяша захоплено в полон, а 16 червня цього ж року він під час допиту вискочив зі слідчого кабінету № 70 у будинку внутрішньої тюрми УМГБ Львівської області й героїчно загинув.

КОМАНДИР У с. БІЛОГОРЦІ

Нову хату у с. Білогорці біля Львова організував для Командира провідник ОУН Городецького району “Юрко”. Він дав адресу й зв’язок до учительки Нюсі Конюшик. Перші розмови з Нюсею провела за дорученням Командира Дарка Гусяк. Нюся Конюшик погодилася, щоб у її помешканні збудувати криївку для підпільників. Тут з осені 1948 р. залегалізувалась Галина Дидик як господиня вчительки Нюсі Конюшик.

Уся родина Конюшиків – мати, вітчим Микола Хробак та двоє їхніх дітей, Наталка й Данило в 1945 році були виселені з рідного села Пикуличі, що на Перемищині, й переселені в с. Білогорщу біля Львова. Була це національно свідомо й патріотична українська родина. Нюся (було їй тоді 32 роки) ще до війни закінчила вчительську семінарію у Перемишлі й учителькувала. Це була гарна, вродлива дівчина з каштановим волоссям, синіми очима

і милим, симпатичним виглядом. Жила вона сама, осібно від родини. Тому її помешкання було дуже зручне для перебування підпільників. Одна кімната й кухня були на партері, а поверхом вище – спальня, до якої вели дерев'яні східці. Гостей господиня зустрічала й приймала внизу, а у спальній кімнаті могли спокійно працювати підпільники. На всякий випадок у коридорчику перед спальнею було зроблено замасковану конспіративну криївку (перегородку стіни), у якій можна було заховатись від небажаних очей та зберігати підпільні речі (запасну зброю, літературу тощо). Тут-то й була зимова штаб-квартира Головного Командира УПА з 1948 року. Разом із ним перебували два бойовики, зв'язкові кур'єри “Зенко” – Михайло Заяць із села Берлин, що на Брідщині, та “Левко”. На кухні в ролі домашньої робітниці господарювала зв'язкова “Анна” – Галина Дидик, за документами переселенка Антоніна Кулик. Слід відзначити, що “Зенко” був одним із найкращих спеціалістів з виготовлення документів. За його документами кур'єри могли подорожувати по Україні та всьому СРСР, а Головний Командир УПА навіть зміг двічі поїхати в Одесу на санаторне лікування. У січні 1949 р. тут Генерал мав нараду з начальником Головного військового штабу УПА полк. Олексою Гасином – “Лицарем” і нормально продовжував виконувати свої нелегкі керівні обов'язки Командира УПА та Провідника ОУН.

Строго конспіративна поведінка всіх мешканців хати, зокрема щодо виходу й входу з будинку, була надійною гарантією від провалу. Але було в цій конспірації одне слабе й дуже небезпечне місце. Про хату знала ще одна

людина, яка в ній не перебувала. На випадок її таємного арешту у хаті ніхто про це вчасно не міг довідатись і вжити відповідні заходи перед небезпекою провалу. Бо надія не датися живим у руки ворога не завжди сповнювалась. У ворога був ряд найсучасніших методів, щоб і живих підпільників захоплювати, і вибити з арештованого потрібні відомості. Треба відзначити, що підпільники добре знали те, як поводитись, щоб не потрапити в полон, і мало уваги приділяли тому, як вести себе на випадок арешту, в тюрмі, на допитах, які методи застосовує ворог під час слідства і як можна з ними боротися.

Такою людиною, що про хату все знала, але в ній не перебувала, була зв'язкова “Дарка”, бо саме вона допомагала цю хату організувати. У середу, 1 березня, вона приїхала до Львова, а ввечері прийшла й повідомила Командира про арешти знайомих священників, арешт її мами й що за нею також дуже слідкують у Львові агенти КГБ. За наказом Командира “Дарка” повинна була негайно виїхати зі Львова, але ще мала виконати одне доручення й про це повідомити “Анну” у п'ятницю на домовленій зустрічі. “Дарка” на зв'язок до “Анни” не прийшла. Та повідомила Командира, що зустріч не відбулась. У хаті запанувала тривога, бо невихід на зустріч міг означати арешт “Дарки”.

Її справді-таки в четвер, 2 березня, схопили на вулиці Київській кагебисти й відвезли в обласне управління МГБ. При собі вона мала паспорт на ім'я Анастасії Іванівни Денис. Були в неї також пістоль та отрута, але скористатись ними вона не змогла, тому що схопили її несподівано й підступно. Командир відправив ще тієї ж ночі, у п'ятни-

цю, “Зенка” й “Левка” організувати нове приміщення. Такі запасні хати у розпорядженні Командира були, але попередньо необхідно було перевірити їхню надійність. Перехід мав відбутись уночі в неділю, 5 березня. У цей день мали відбуватись якісь місцеві вибори, тому сподівались, що буде спокійно. Саме цим і пояснюється те, чому в критичний момент Командир був сам, без охорони.

У п’ятницю і суботу кагебісти вдались до побоїв, але від “Дарки” про хату Шухевича нічого не довідались: “... в ходе активных допросов 3 и 4 марта сего года “Дарка” отказывалась указывать места укрытия Шухевича и отводила наше внимание в противоположную сторону. В связи с этим была разработана и проведена комбинация...” – так було зазначено у донесенні Судоплатова і Дроздова міністру Держбезпеки СССР Абакумову. Тому вдались до добре відпрацьованого методу – провокації. Побиту “Дарку” перевели до лікарняної камери, де тут уже кілька місяців перебувала також начебто побита й стуртурована провокаторка “Мединська Рома”.

Коротка довідка. Родом вона із села Карлів біля м. Снятина на Підкарпатті. Освіта вища незакінчена. Агент німецького гестапо з вересня 1943 р. У 1944 р. виїхала до Берліна, згодом до Австрії, а в 1945 р. повернулась до Коломиї. У вересні 1946 року її завербувала в донощики військова контррозвідка “Смерш”. Від червня 1947 р. вона переходить на службу у Львівське УКГБ. Тут довідались про її службу в гестапо та зв’язки з СБ ОУН Коломийської округи, що вона досі приховувала. За це її у травні 1949 року посадили в тюрму й після закінчення слідства почали

використовувати для внутрішньокамерної агентурної провокаційної розробки членів підпілля. Вона досвідчений провокатор, на її совісті біля сотні безневинних жертв. Тому відносно легко вдалось їй обманути недосвідчену в тих справах “Дарку”.

Оця-то юда у спідниці зуміла здобути довір’я “Дарки” й намовила її передати “на світ” вістку про свій арешт, щоб, таким чином, попередити своїх друзів про можливу небезпеку. Вона й запропонувала спосіб – записку, яку “цілком певно” можна передати через її родичів, від яких вона регулярно отримувала різні передачі. “Дарка” повірила, написала коротеньку записочку про свій арешт й заадресувала цю фатальну записку у Білогорщу, до сестри Нюсі, Наталки Хробак. У суботу адреса зв’язкового пункту була вже в руках КГБ, а в неділю ранком, 5 березня 1950 року, усе село було оточено військами МВД. Під час обшуку в домі Наталки Хробак неважко вже було кагебістам довідатись, що в центрі села живе ще сестра Наталки – Нюся Конюшик. Негайно оточили військом цей двоповерховий будиночок. Увірвавшись до помешкання, відразу ж упізнали відому їм зв’язкову Шухевича Галину Дидик і зрозуміли, що тут може знаходитися і сам Роман Шухевич. Для Командира залишився лише один шанс – з боєм пробиватись до виходу. Він убиває на сходах майора КГБ, але й сам гине від ворожих куль. Так трагічно обірвався героїчний життєвий шлях Романа Шухевича, одного з найвидатніших керівників української національної революції ХХ сторіччя.

ДОЛЯ РОДИНИ АННИ КОНЮШИК

Гірка доля судилась і родині Конюшиків-Хробаків. Усіх їх арештували і засудили на 25 та 15 років тюрми і заслання. Нюсю-Ганну Конюшик, її маму Марію й сестру Наталку Хробак повезли до Караганди. Миколу Хробака та його сина Данила етапом везли в Сибірську тайгу. У дорозі 78-річний батько, засуджений на 25 років тюрми, помер у Тайшеті, біля Іркутська.

Після смерті Сталіна й оголошення амністії уся родина Конюшиків-Хробаків опинилась на волі. Їх реабілі-

*На знімку Нюся Конюшик і
Наталка Хробак.
Караганда, 1955 р.*

тували, але нікому не дозволили вернутись у Галичину до своїх помешкань. Тому вони змушені були поселитися у Донецькій області. Нюся працювала на будівельній фабриці і допомогла братові Данилові збудувати власну хату. Спочатку Данило жив в українському селі Мар'янівці, де й одружився з односельчанкою Ганною. Згодом вони переїхали у Вінницьку область, до м. Ладижина. Наталка ще в Перемишлі закінчила кравецьку школу й була кравчиною, свою працю любила і багато працювала. Але захворіла на

білокрів'я і рано померла, залишивши двох маленьких діточок: 6-тирічну Іру та 4-річну Олю. Дітьми заопікувалась Нюся, виховала їх, допомогла їм здобути освіту й вийти заміж. Нюся не одружилася, хоч женихів мала багато. Жила скромно і весь час сама. Дуже багато читала, не хворіла. До Львова їздила рідко. З великим болем у серці згадувала давні трагічні події, що трапились у її хаті в с. Білогорщі, й мовчала. У старості доглядали її вихованці Іра та Оля. Померла вона 18 листопада 1996 р. на 80-му році життя. 21 січня 1994 року помер і її брат по мамі Данило Хробак. Але живе ще у Польщі, в м. Битомі, сестра Ірина Хробак-Коцьолок, дружина сотенного УПА "Крилача", тепер Погорецька, а у Вінницькій області, в м. Ладижині, живе з дітьми дружина Данила Хробака Ганна.

СТАВКА ПРОВодУ ОУН у 1943–1945 роках у селі Бишкунь

ОБСТАВИНИ ПЕРЕД КІНЦЕМ ВІЙНИ

Національно-визвольна боротьба українського народу на завершальному етапі Другої світової війни знаходилася в zenіті своєї бойової активності. З поразками німецької армії і на західному, і на східному фронті фашистська воєнна доктрина т. зв. «блискавичної війни» (Blitzkrieg) цілковито збанкрутувала. Репресивні дії окупаційної влади у тому часі були хоч і ще жорстко мстиві, але хаотичні, локальні й майже не придатні до боротьби з відділами УПА та збройного підпілля. Німецький терор якоюсь мірою ще й посилював повстанську боротьбу, бо всі ті, кого переслідували окупанти, рятувалися від знищення, поповнюючи ряди УПА та кущові Самооборонні Відділи збройного підпілля ОУН.

Дуже схожі обставини склалися з поверненням на Західну Україну московсько-більшовицьких окупантів. З кінця жовтня 1944 року війна продовжувалася вже поза межами України. До закінчення війни у травні 1945 року й аж до кінця того року радянська влада ще не змогла зібрати необхідних сил для боротьби з повстанським рухом. Ця влада обмежувалась переважно до міських центрів. У

селах, зокрема в лісистих районах, майже все громадсько-політичне життя населення було під контролем повстансько-революційних організацій, які вели свою діяльність майже відкрито.

ПЕРША НАРАДА ПРОВодУ ОУН У 1944 РОЦІ

До липня 1944 року значна частина Галичини й ціле Закарпаття були ще під німецькою окупацією. Лінії фронту тяглася тоді приблизно через такі місцевості: Кобрин – Ковель – Луцьк – Броди – Тернопіль – Коломия – Красноільськ.

У листопаді 1944 року відбулася перша пленарна нарада Проводу ОУН. Проходила вона в лісовій криївці Провідника ОУН на ЗУЗ Романа Кравчука-«Максима» в околиці села Балуйки Олеського району. На цій нараді було прийнято ряд важливих постанов, що стосувалися нових форм і методів боротьби вже в підсовецькій дійсності. Дуже докладно проаналізовано політичне становище в світі та в Україні, а також внутрішньоорганізаційні справи, зокрема питання зміни назви організації, створення Народно-Визвольної Революційної Організації (НВРО) та УГВР і поширення діяльності останньої на всі українські землі. Постановлено також вислати за кордон двох членів Проводу ОУН – Дмитра Маївського та Дмитра Грицяя – для обміну поглядами з колишніми представниками Проводу ОУН та провідного активу ОУН, які повиходили на волю з німецьких тюрем і концентраційних таборів, і для вироблення одної узгодженої програми діяльності,

основаної на Постановах III ВЗ ОУН, що відбувся у серпні 1943 року. У зв'язку зі своїм планованим відходом за кордон Д. Маївський передав усі справи ідейно-політичної референтури новому референтові Проводу Якову Буслові – «Київському».

Після нарад я разом із Д. Клячківським від'їхав на Волинь. Тоді в моєму розпорядженні була чота кінноти УПА, очолена командиром «Шумом», учасником ДУНУ. Усі були перевдягнені у військові совєцькі однострої, так що часто ми проїжджали селами вдень на очах у більшовиків, інколи навіть попри енкаведистів-облашників. Я залишився на Кременеччині при Військовому Штабі УПА-Південь, а Д. Клячківський поїхав далі на північ, на Полісся до Штабу УПА-Північ. Провідник ОУН Роман Шухевич, член Бюро Проводу ОУН Д. Маївський, шеф ГВШ УПА Д. Грицай та референт Проводу Я. Бусел відійшли на терени Бережанщини, в околиці сіл Бишки, Потік, Конюхи. Місцем перебування Якова Бусла й очоленої ним ідейно-політичної референтури стало село Бишки. Тут також часто бували члени Проводу ОУН, тому можна назвати село Бишки Ставкою (місцем постою) Проводу ОУН.

ЧОМУ САМЕ БИШКИ СТАЛИ ТАКИМ ЦЕНТРОМ?

Село Бишки розташоване на берегах річки Ценівки та її притоки Корсівки у віддалі 12 км на північний схід від повітового міста Бережани. На північ від нього велике село Конюхи, на сході – села Ценів і Вибудів, а в південно-

му напрямку – села Потік, Куропатники, Баранівка, Шибалин. На захід від села суцільне пасмо лісу від Конюхи аж до Баранівки, а за лісом – села Урмань, Дрищів (тепер – Надрічне), Гановичі та Жуків, розкидані понад річкою Золота Липа.

Географічно це межовий пояс, що відділяє східне, степове Поділля від західного, вже лісистого Опілля. Така географічна структура цієї території сильно сприяла повстанській боротьбі; до того ж через комплекс цих сіл пролягав кордон областей – Тернопільської і Львівської, тому адміністративний та поліцейний контроль там завжди був послаблений. Села Бишки й Потік майже зливалися і творили одну церковну парафію. З цього осередку зручний був зв'язок із Золочівщиною й Брідщиною й далі вихід на ПЗУЗ та на ОСУЗ, а через Рогатинщину та Львівщину – на ЗОУЗ (Закерзоння) та до Карпатського Краю. Через бережанські й підгаєцькі ліси проходили підпільні зв'язкові лінії на Бучаччину – Чортківщину та на Поділля.

У повстанській боротьбі географічний чинник завжди мав велике значення. Цим і пояснюються найбільші успіхи УПА саме на лісисто-болотистому Поліссі та у гористо-лісистих Карпатах. Перебування у тому часі в Бишках та його околицях керівництва ОУН і УПА не було випадковим; втім, воно спричинене не лише сприятливими географічними умовами. Населення цих сіл відзначалося високою національно-патріотичною свідомістю, тут були добре організовані й належно вишколені революційні кадри ОУН ще з часів польської та першої совєцької окупацій, у цих селах також майже не було неукраїнського на-

селення. У Бережанському повіті здавна існувала потужна нелегальна мережа ОУН, у якій працювали такі видатні діячі націоналістичного руху, як Ярослав Старух, Дмитро Мирон, Петро Федорів, Лев Зацний, Михайло Степаняк, а з молодших – Осип Дяків - «Горновий» та Василь Галаса - «Орлан». Та й у самому селі Бишки станиця ОУН належала до найкращих у повіті. Це завдяки діяльності, передусім, братів Голяшів – Григорія і Степана – та їх помічників. Ще до німецької окупації тут існувала одна з кращих підпільних боївок, що її очолював Петро Галушка. З ним я був знайомий ще з 1938–1939 років, коли забезпечував цю боївку гранатами підпільного виробництва та часовими самозапальними пакетами. Кілька зразків цих гранат нині зберігаються у Бережанському краєзнавчому музеї.

У 1937–1939 роках я перебував у підпіллі в Підгаєцькому повіті, де керував тасмною друкарнею Краснової Екзекутиви ОУН, що мала кодову назву «Мандоліна». Через села Бережанського повіту проходила лінія зв'язку від КЕ ОУН (Ярослава Старуха) до друкарні (Василя Кука - «Юрка», «Медведя»). Цією лінією провозили папір, друкарські черенки, фарбу, нелегальну літературу, надруковані в друкарні листівки, брошури, зброю, гранати тощо. Пункт зв'язку з бережанськими підпільниками знаходився у лісі, на кордоні двох повітів, в околиці сіл Літятин та Теляче (тепер – Мирне). Тоді, у 1938 році, познайомився я ближче з бережанськими підпільниками: Теодором Федечком - «Яремою», Григорієм Голяшем - «Беєм», Петром Галушкою та іншими, очевидно, нічого не знаючи ні про їхні справжні прізвища, ні про їх місце перебування. Про

це я довідався згодом, у 1941–1944 роках, коли потреба у строгій конспірації відпала.

Ще під час німецької окупації, приблизно з осені 1943 року, в околицях сіл Потік – Жуків – Бишки та в прилеглих до них лісах розмістилась референтура СБ Проводу ОУН, що її очолював Микола Арсенич - «Михайло» (1910–1946). Крім криївок у селах, у нього була простора криївка в Жуківському лісі. Це було велике двокімнатне підземне приміщення, добре замасковане ззовні. В одній кімнаті перебував він із дружиною («Кімкою»), яка виконувала обов'язки секретаря-друкарки, у другій містилась його охорона й слідчі, всього близько восьми осіб. У березні 1945 року тут декілька днів пробув Провідник Роман Шухевич і я. Ми докладно ознайомилися з найновішими методами кагебістської діяльності. Вже тоді «Михайло» мав інформацію, що агенти КДБ пильно стежать за зв'язковою Галиною Дидик, і остерігав Провідника перед можливим її арештом.

У селі Раю біля Бережан у 1944–1945 роках знаходився зв'язковий пункт Провідника. Тут бували його кур'єри, зв'язкова «Анна», а також була криївка. У тому часі Провідник рідко користувався криївками, він переважно був у русі, зустрічався з провідним активом ОУН, командирами відділів УПА, хотів сам докладно вивчити все на місцях. Запамятався мені з того часу його вислів: «Я не хочу бути капелюхом». І, очевидно, ніколи ним не був! Він був справжнім Провідником!

З листопада 1944 року в селі Бишки помістилась ідейно-політична референтура Проводу ОУН під керів-

ництвом Якова Бусла -«Київського» (1910–1945). Разом з ним і під його особистим керівництвом у ній працювали Петро Федун - «Полтава» (1919–1951) та Осип Дяків - «Горновий» (1921–1950).

У тому ж Козівському районі, в селі Криве, приблизно за 15 км на південний схід від села Бишки, тоді перебував і Провідник ОУН у Подільському Краї Петро Шанайда - «Данило» зі своїм штабом. Неподалік від села, із західного його боку, також був ліс. З цього села родом відомий революційний діяч, референт СБ Проводу ОУН на Західно-Окраїнних Українських Землях (Закерзонні) Петро Федорів - «Дальнич» (1910–1950). Він був членом ОУН із 1929 року, політв'язнем польських і німецьких тюрем, бездоганно чесною людиною і виховником багатьох революціонерів. Розстріляний польськими окупантами у Варшаві 11 квітня 1950 року за належність до ОУН і революційну діяльність проти польських поневолювачів України.

«РОЗМОВИ», А НЕ «ПЕРЕГОВОРИ»

З селами Бишки та Конюхи пов'язані також і маловідомі «розмови» УПА з так званими «радянськими письменниками». Нашим підпільникам стало відомо, що до хати Я. Л. Музики (пункту зв'язку у Львові) заходять українські письменники. Оскільки в тому часі проти ОУН і УПА велася масова брехлива совєцька пропаганда, ми запропонували їм зустріч з метою розповісти про цілі нашої боротьби та ознайомити їх із нашими виданнями. А

для того, щоб їх потім не розстріляли, порадили отримати на такі розмови дозвіл комуністичної партії. У результаті листування така зустріч відбулася. Дозвіл на проведення цієї зустрічі дав Головний командир УПА «Тарас Чупринка». Вона відбулася 28 лютого 1945 року на хуторі біля села Конюхи. Пішли на ці «розмови» Дмитро Маївський та Яків Бусел, які тоді перебували в Бишках. На жаль, замість очікуваних письменників (їм таки не довіряли) приїхали два працівники КДБ та начебто письменник Андрій Головка (так він себе представив).

«Розмови» тривали цілу ніч. Наші представники розповідали, за що й чому воюють УПА та ОУН, про справедливість української національно-визвольної боротьби, про необхідність створення суверенної і цілком незалежної Української Держави на всіх її етнічних землях, про імперіалістичну природу війни тощо. Представники ж совєцької влади доводили неминучість перемоги СРСР у цій війні, безперспективність нашої боротьби й пропонували нам капітуляцію на умовах опублікованих звернень уряду УРСР. Погляди обох сторін були цілком протилежні, й про будь-яке порозуміння не могло бути навіть мови. Та й такої мети у наших представників не було. Над ранком «гостей» вивезли на автостраду Львів – Тернопіль і вони поїхали до Львова, а наші «делегати» Д. Маївський і Я. Бусел – до Бишок. Згодом кагебістські публіцисти старалися представити ці пропагандистські бесіди як «переговори», як намір командування УПА капітулювати та припинити боротьбу. Поширювалась також зловна й цілком брехлива інформація, що обох

представників підпілля за їх начебто самовільну спробу таких переговорів страчено. Насправді це була одна з практикованих тоді форм націоналістичної пропаганди у ворожому середовищі. Більше подібних «розмов» не було, хоч на цей пункт зв'язку у Львові приходили записки з пропозиціями чергових зустрічей.

ДРУГА НАРАДА ПРОВоду ОУН

Приблизно в другій половині березня 1945 року у селі Потік у кривці референта СБ Проводу ОУН «Михайла» відбулася чергова, друга нарада Проводу ОУН. На ній були присутні Р. Шухевич, Д. Маївський, Д. Грицай, В. Кук, Я. Бусел, Р. Кравчук, М. Арсенич. Не було Д. Клячківського. Він загинув 12 лютого 1945 року на Оржівських хуторах на Рівненщині. Обговорювались такі питання: форма боротьби й пропаганди в підсовєцькій окупації; розмови з совєцькими представниками; нове ставлення німецької влади до української повстанської боротьби; напрям діяльності УГВР, ОУН, УПА і ЗП УГВР; прибуття з-за кордону кур'єрів на чолі з Юрком Лопатинським; висилка представників Проводу ОУН за кордон та різне.

Після докладного обговорення поставлених питань прийнято узгоджені постанови. Заслухано інформацію друзів Маївського та Бусла про розмови з совєцькими представниками і схвалено ставлення наших представників до них. Рішуче відхилено пропозиції німецьких військових кіл щодо надання для УПА військової і технічної допомоги чи будь-яких інших форм співпраці з німецькими чинни-

ками. Стосовно ж діяльності ЗП УГВР і якнайтіснішої взаємної співпраці ОУН в Україні та за кордоном, то ще раз відзначено потребу й доцільність вислати туди представників Проводу ОУН із докладною інформацією про становище в Україні. Підкреслюю, що не було жодної мови про перенесення керівництва ОУН і визвольної боротьби за кордон. На цій нараді також докладно проаналізовано становище українців на Західно-Українських Окраїнних Землях, окупованих Польщею, і призначено Провідником ОУН на цих землях Ярослава Старуха, а Петра Федорова – референтом Служби Безпеки.

Детальніші розмови про діяльність організації по областях та з окремих ділянок праці тривали ще й після формального закінчення наради, зокрема з питань організації безпеки та ідейно-політичних і пропагандивних питань. Приблизно в тому часі Провідник ОУН особисто зустрічався в Бишках із «Дальничем» та його дружиною Філею Бзовою перед їх відходом на Засяння і мав з ними тривалу розмову, про що тепло згадує у своїх спогадах Філя Бзова. Багато цікавих розмов-дискусій проходило в «хаті» Бусла та в Бишківському лісі. Були там і зустрічі з редакторами журналу «Ідея і Чин». Обговорювались переважно вже написані та заплановані ідеологічні та політичні статті, методика підготовки кадрів тощо.

Пригадався з тих давніх часів такий зовсім неділовий, але цікавий епізод. У лісі, на западній трав'янистій галявині, при гарній сонячній погоді, було нас четверо: Р. Шухевич, Д. Грицай, Я. Бусел і я. Після тривалих філософсько-теоретичних роздумів і суперечок Р. Шухевич для

розрядки запропонував гру на перевірку кмітливості. Він називав якусь букву абетки, а решта мали якнайшвидше процитувати відповідну фразу з художньої літератури. Наприклад: «С» – «Садок вишневий коло хати»; «Х» – «Хіба ревуть воли, як ясла повні»; «Г» – «Гірко спати на морозі» і т. д. Подібні ігри, загадки, розповіді про найсмішніше, найцікавіше в житті людини були його улюбленим методом створювати в гурті присутніх добродушний, дружній настрій.

До села весною 1945 року вже часом приїздили агітатори з району й намовляли людей вступати до колгоспів. Одного разу за пропозицією друга «Гриця» я пішов на таку нараду майбутніх колгоспників і докладно розповів там про рабське колгоспне життя колись заможних селян-хліборобів. Після виступу попрощався з громадою, пішов у напрямі лісу й зник. Такі виступи підпільників тоді часто проводились і мали значний вплив на населення.

Після наради – мабуть, у квітні – я з Провідником поїхав до села Криве, де зустрілися з Провідником ОУН у Подільському Краї Петром Шанайдою - «Данилом», ознайомилися з проблемами краю, зокрема з умовами організаційної праці у Кам'янець-Подільській області. Тут, у Кривецькому лісі, ми з Провідником попрощались. Я відїхав знову на Волинь в околиці Дермані, а Провідник на Бережанщину.

Тоді ж, із погляду безпеки, була децентралізована ідейно-політична референтура. Улітку «Полтава» відїхав у Карпатський Край, «Горновий» у Львівський, а

«Київський» залишився на старому місці, у Подільському Краї. Бишки й далі лишались підпільним центром. Тут був центральний зв'язковий пункт, через який можна було зв'язатися з Провідником, референтами Проводу та з Краями. Відповідав за зв'язки й особливо за безпеку «хати» «Київського» Григорій Голяш.

ГРИГОРІЙ ГОЛЯШ - «БЕЙ», «ШОЛОМ», «БУЛЬБА», «ГРИЦЬ»

Облаштуванням побуту провідних членів ОУН і командирів УПА у селі Бишки та сусідніх селах займався Григорій Голяш. У його обов'язки входили підбір відповідних підпільних «хат» для їх життя і праці, матеріально-технічне забезпечення, зв'язки з ними, конспірація та безпека.

Народився Григорій Голяш у Бишках 19 серпня 1910 року, був членом ОУН ще з перших років її існування. Спочатку станичний ОУН у Бишках, згодом військовий референт у Бережанському повітовому та окружному Проводах ОУН. Досвідчений підпільник ще з часів польської, совєцької та німецької окупації. Зустрічався з провідними членами ОУН та часто виконував їх важливі завдання кур'єрського характеру.

1943 року за дорученням організації вступив до дивізії «Галичина» і був у ній до літа 1944 року. Після того співпрацював із референтом СБ «Михайлом» і виконував деякі його завдання у Львові. З осені 1944 року займався

ще й пошуком конспіративного приміщення у Львові для Провідника “Тараса Чупринки”. На зустрічах із ним ми, крім загального політичного становища, завжди обговорювали питання організації зв’язків і належної конспірації «хат».

У друга «Гриця» був великий досвід підпільно-конспіративних методів праці, він виконував доручені йому важливі та відповідальні завдання бездоганно, на високому рівні. У Львові він організував добре законспіровану запасну «хату» для Провідника з чудово замаскованими двома підземними криївками. Знаходилась вона на вул. Маріупольській, 22 у будинку Марії Угрин. У січні та березні 1948 року Провідник деякий час перебував там і дав добру оцінку криївкам¹. Напасти на слід цієї «хати» органам КДБ вдалося щойно через 53 дні після загибелі Провідника (5 березня 1950 року) внаслідок зізнань арештованих осіб. 27 квітня 1950 року друга Григорія Голяша пораненого захоплено в полон, а 16 червня він під час слідства вискочив з вікна кабінету слідчого № 70 у будинку внутрішньої тюрми УМДБ Львівської області й по-геройськи загинув.

¹ Докладніше див.: Максимків Надія. Невідомі імена. Григорій Голяш. // Наукові записки. – Вип. 71. – Ч. 2. – Львів, 1997. – С. 49-54.

«ХАТА» ЯКОВА БУСЛА - «КИЇВСЬКОГО»

У БИШКАХ

Яків Бусел зростав на Рівненщині й добре знав терени Волині й Полісся та підпільні осередки ОУН і відділи УПА, що діяли там. На Бережанщину прибув він уперше й ще слабо орієнтувався на новому для нього терені. Тому друг «Бей» став його головним помічником у всіх побутових і організаційних справах та постійно повинен був з ним перебувати. Хоч тоді й не було строгої конспірації, важливі справи завжди зберігались у тасмниці. Так, наприклад, лише дуже вузьке коло осіб знало, які становища займають окремі підпільники, що тут перебували чи проходили, де їх поселено, чим вони займаються тощо.

Знайти «хату» для «Київського» у Бишках не було важко. У селі багато було добрих «хат» ще з часів першої совєцької окупації. Але найкращою була одна – на господарстві Олексія Семеновича Лихолата. Його обійстя було на краю села, дуже близько до лісу. Поряд сад священника, що теж простягався до лісу. Тут і облаштовано конспіративну «хату» «Київського», де разом з ним жили два його помічники: Петро Федун - «Полтава» та Осип Дяків - «Горновий».

Докладніше про родину Олексія Лихолата та підпільників, які до них заходили й у них перебували, розповідає його дочка Соня, нині Софія Олексіївна Стасюк, яка живе у Бережанах на вул. Богуна, 13. Подаємо скорочений магнітофонний запис її розповіді.

«У 1944 році в нашій хаті жили: тато – Олекса Семенович Лихолат, 1904 року народження, родом зі села Потік; мама – Марія Михайлівна, з дому Вішинська, 1907 року народження, родом зі села Бишки. У них були діти: Володя, з 1929 року; я, Соня, з 1931 року; і Геньо з 1939 року народження. Поля у нас було мало, лише 1,5 га, тому за Польщі тато ще помагали другим господарям і так дещо підзаробляли. А за німців тато мали невеличку крамницю в селі. До нас часто приходили сини брата мого тата: Мельник Стефан і Мельник Іван, Голяші – Гринько і Степан. Гринько хотів одружитися з сестрою мого тата, але мама її на це не згодилася, бо він був багач і займався політикою, а це було тоді небезпечно. Приходили ще Гірняки. Це також наша дальша родина. Завжди до нас приходили, як була панахида на могилі, де забито Гайдука Семена в 1940 році¹. Він був одружений з Теодозією Голяш, сестрою Гринька.

За тамтих руських у нас була криївка. Вхід до неї був зі стайні з-під коров'ячих ясел, а сама криївка в підвалі. По сусідству стояла стара хата. У ній ніхто не жив. Хата належала рідній сестрі нашої мами Олеськів Стефці. Вона була станичною ОУН у нашому селі. Це рідна сестра Василя Олеськова, що нині живе в Англії. Це одно обійстя, але воно було поділене між двох сестер. Там також

¹ Семен Гайдук - «Виговський» – повітовий Провідник ОУН у Бережанах. Восени 1940 року потрапив на більшовицьку засідку і був важко поранений. Помер від втрати крові в Бережанах. 1941 року на місці бою висипано могилу в його честь. Дружину Теодозію більшовики арештували, й вона померла в Тернопільській тюрмі; також померла їх дитина.

був підвал, яким ми користувались. Із нашого підвалу до того підвалу прокопали хід, яким можна було пролізти. І тут була та криївка, в якій жили люди. Їсти їм носили до стайні у відрах. Завжди хтось із хати виходив на подвір'я дивитись, чи нема кого чужого. У тій криївці тоді жили Гринько Голяш, Гірняки – Іван і Гриць – та Паська, згодом Івана Гірняка жінка. Тоді вони ще не були одружені. Вони там були цілу зиму 1940–1941 року й аж до війни з німцями. Пам'ятаю, як проголосили Українську Державу, всі тішились, радувались, але то було дуже коротко, всього кілька днів. До нас тоді ще приходили Галушки, але про криївку вони не знали.

Другі більшовики прийшли до нас у жнива, в серпні 1944 року. Одного разу прийшов до нас «Гриць» із хлопцями і каже, що «будемо у вас криївку робити». Тато пояснює, що нема де її робити, бо підвали для того вже не надаються, вони захаращені різними речами, їх треба вичищати, підправляти. Але «Гриць» дуже наполягав на тому, щоб зробити криївку негайно. І зробили її в хаті. За одну ніч поставили в хаті ще одну стіну, тато її заштукували, і між двома стінами утворився простір – криївка, у якій можна було стоячи сховатись. Вхід був із чердаку, й користувались нею в разі облоги чи якоїсь небезпеки¹.

¹ Там також могли зберігатися зброя, гроші, підпільна література, друкарська техніка, медикаменти тощо. У ній оселились «Київський», «Полтава» та «Горновий». Лише вони та «Гриць» про неї знали. «Горновий» був родом із села Олесин Козівського району, добре орієнтувався на терені Бережанського повіту й у разі серйозної небезпеки міг із Бишок відійти в інші села чи ліси.

До нас багато тоді приходило різних осіб. Приїздила зі Львова часом дівчина Гринька і тут із ним зустрічалась. Я її вдень через ксьондзів клин до лісу відпроваджувала. Але тоді ще тих трьох хлопців у нас не було. Бував у нас також Роман Шухевич. Його добре запам'ятала. Коли, тепер вже, виставили в церкві його портрет – я його відразу пізнала, і потекли сльози. Він дуже замітний. Сивоокий. Красивий. Сльози течуть, кажу до сусідки: «я його десь виділа» – і пригадала, що він був у нашій хаті».

ЗАГИБЕЛЬ ЯКОВА БУСЛА - «КИЇВСЬКОГО»

«Літом 1945 року у нас був лише Гринько і «Київський». Одного разу Гринько кудись пішов і три дні його не було. Ми з мамою коноплі вибирали і молотили, готовили їх мочити в ріці. Але завжди треба було дивитися, чи нема чого небезпечного в селі. Я підійшла до ясенів, глянула й дивлюся – коло хати стрія Тимка Віцинського стоїть фіра і якісь люди, вдягнені в чорні мундури. Це не москалі, подумала, вони інакше вдягнені. Хочу вдостовіритися, хто це. Полетіла я на дорогу, на горбок. Тут сусідка Стефка. Питаю: «Що там за хлопці стоять? Це якийсь похорон?» «То не похорон, – каже вона, – вони вийшли від твого стрія і там стоять, а фіра вже там давно стоїть». Я приходжу до мами й кажу, що там якісь стоять. Може, ще зо три сніпки коноплі обмолотили, як мама каже: «Йди до хати й винеси мені води живенько, бо зіпрілисьмо». Я пішла до воріт, а вони слідом за мною йдуть. Я ще встигла закрити двері,

а він («Київський») вже скорше виліз на стрих драбиною і там спрятався. То були місцеві стрибки з Козови, меж ними були й наші, які нам помагали. Їх було всіх з п'ятеро. Він міг думати, що це облава, що буде в хаті ревзія (обшук), і не знав, що це стрибки. Тому зробив діру в даху й вискочив зі стриху на землю, але, мабуть, щось собі пошкодив, може, підвернув ногу. Його побачили й почали по ньому стріляти. Вже під самим лісом його поранили, але ще йшов, лише став ще більше кривати (кульгати) й, щоб не попасти живим у руки ворога, себе застрелив. Стрибки взяли його мертве тіло за ноги й з горба поволокли вниз, вкинули на фіру й повезли до Козови. Це було вдень, після обіду, в п'ятницю або суботу. Багато людей це бачили. Я гадаю, що хтось продав, бо чому прийшли тільки до нас? Там ще були «хати», а до них не пішли. У стрія вони наїлися і напилися. Тому до нас за випивкою не йшли. Це не випадок. Тоді нас не забрали (не арештували).

Після того, як стрибки виїхали з села, тато закликав сусідського хлопця, Івася Ганушина, Шинкарів Паськи сина, й разом розібрали цю перегородку й розкинули ту криївку. Там було з півбутия спирту та щось завинене в хустці. Видно було, що там були гроші. Хустка була велика, вовняна й зав'язана. Чи там були ще книжки, чи самі гроші, я не знаю. Ще було там з півлітри йоду. Це все, що було в тій криївці. Віднесли до тої старої хати по сусідству, де ніхто не жив. То було наше подвір'я пополам. Тут колись була стара криївка. Тато з цим хлопцем по черзі пильнували, щоб хто чого з тих речей не забрав. Як стемніло, ввечером, прийшов Голяш ще з одним хлопцем і всі ці речі забрали.

Цей хлопець, що помагав розбирати криївку і виносити з неї речі, тепер живе у Бишках коло сільради.

Через день або два до села приїхали москалі. Було ще рано. Я пішла збирати корові траву. Дивлюся, коло нас повна машина москалів. Поставили щось таке на триніжках (кулетет). Заходжу до хати й кажу: «Тату, коло нас повно москалів. Певно, до нас». Я говорю, а вони вже в хаті. Тато тільки встали з ліжка, ще в калісонах. То раненько було. Зразу пристали до тата. Обзивали «бандорою», били тата по ногах магільницею. Стали шукати. Все перерили. Попороли подушки, подерли перини. Забрали всі наші речі, що колись тато мали в магазині ще за німців. Я хотіла взяти собі з тих речей коралі, але москаль вдарив мене по писку, я розплакалась і вже більше нічого не рухала з тих речей, що вони позабирали. Зразу нас тримали в хаті. У хаті були тільки я і тато. Мама з меншим хлопцем ночувала в цьотки і в хаті її тоді не було.

Посадили нас на машину, повкидали на неї всі наші речі й завезли зразу на подвір'я Голяшихи, де стояв їх штаб, а потім до Козови. Мене не били, я ще була дитина, а тата били і в Бишках, і в Козовій. Питали, де ми тримали «бандору». Ми вже раніше домовились, як нам на слідстві говорити, й того тримались. Ми казали, що того чоловіка, що вискочив з нашого стриху, ми не знаємо, ніколи його не виділи, що він до нашої хати зайшов випадково. Що жодної криївки у нас нема й ніколи не було, бо коли б була, то він до неї сховався б. Що ж до старої криївки, що була в підвалі (вона була розмаскована), то тато пояснив, що її він викопав за німців і ховав тут продукти та різні

хатні речі від німців і польських банд, які грабували тоді мирних людей. Дві неділі тримали нас у Козові, а потім звільнили, і ми прийшли додому.

Згодом приходили хлопці (слідчі з СБ від «Михайла») і докладно розпитували всіх нас, як це сталось. Гринька також допитували. (СБ прийшло до висновку, що стрибки в хату зайшли випадково, бо коли б знали, що там хтось ховається, були б обережніші.) У селі заложили колгосп. Ніхто не хотів бути головою. Тоді на голову призначили нашого тата. Совети думали, що тата за це вб'ють, але тата не вбили. У 1949 році мені вже було 18, і я вийшла заміж за Стасюка Михайла. Він з 1930 року, на один рік старший за мене. Тато його, Йосиф Іванович, з Бишок, а його мама, Анна Михайлівна, з Потока. Восени 1949 року тата з колгоспу вигнали, сказали: йди суши сухарі на дорогу. А весною 1950-го приїхали нас вивозити. Вночі з Бережан забрали Володька (він там вчився). До нас приїхали рано. Євген вже пігнав пасти, то його з лісу забрали. Усіх нас відвезли до Козови, а звідти завезли до Бережан. Тоді то був великий вивіз, багато людей вивозили. З Бишок вивозили тільки Лихолатів, а мій чоловік Стасюк, то його не чіпали. Але він не хотів без мене й усіх нас залишатись у селі, тому поїхав з нами. У Бережанах стали знову перевіряти списки. Чоловік мій каже, що він Стасюк, і показує на мене: «А це моя жінка, також Стасюк». Так нас відпустили, бо в списках на вивіз Стасюків не було.

Під вечір ми прийшли додому. А тут повна руїна. Люди все, що в хаті було, позабирали. Думали, що вже ніхто не повернеться. Лишилось лише відро неперebrаних

бараболь. Дуже важко було жити. (І, згадавши ті страшні часи, Софія Олексіївна заплакала. – В. К.). У 1951 році родилася в нас дочка Галя. А потім нас із хати вигнали, а хату забрала сільрада. Не було де жити, й ми поїхали в Томську область до батьків. Чоловіка ще й в армію забрали. Служив у 1951–1954 роках у Ленінградській області, в Естонії. Сам він добрий будівельний майстер. Так мучились, доки не сконав Сталін. Стала відлига. Проголосили амністію. Із заслання почали вертатись. Найперше вернувся до Бережан брат Володько, прописався. Потім до сина вже приїхали тато й мама в 1961 році. Вони вже давно померли й поховані на місцевому цвинтарі. Ми в Криму ще трохи жили. Там всі нас «бандьорами» обзивали, всякі капості робили. До Бережан вернулись ми шойно в 1969 році. Тут брат допоміг нам якось прописатись, своїми руками помаленьку збудували хатину, обставили її, чим могли, та й господарюємо. Ми пенсіонери, живемо з нашою середущою дочкою, виховуємо своїх маленьких внуків».

Як Лихолати-Стасюки відбудовували своє зруйноване родинне гніздо – це повна горя і печалі довга історія, яку потрібно описувати окремо. Їхня мужня поведінка у найнебезпечніших життєвих обставинах гідна пошани й найвищої похвали. Це справжні патріоти!

ЯКІВ БУСЕЛ («КИЇВСЬКИЙ», «ГАЛИНА»)

Біографічна довідка

Батько – Бусел Григорій Іванович (1870–1947), підпрапорщик кавалерії російської армії, на військовій службі в м. Митава біля Риги в Латвії. Мати – Євфимія Бусел-Преварська (1870–1945). Їхні діти: Михайло, Марія, Олександр і Яків.

Після закінчення військової служби й виходу Григорія Бусла у відставку вся родина Буслів переїхала на Волинь до містечка Клевань і тут постійно проживала. У родини була мурована хата з червоної цегли по вул. Кірова, 13 (колись – Аптекарьська), що її 1914 року поставив Григорій Бусел; помешкання збереглося донині. У цій хаті та у Клевані минуло дитинство Саші і Яші – майбутніх лідерів визвольного руху на Волині та Поліссі.

Марія (1910–1943) вийшла заміж за священника о. Маркевича Якова Вікентійовича (1899–1988). Він також культурно-освітній і громадський діяч на Волині. Політв'язень польського концтабору в Березі Картузькій (1939). Восени 1944 року арештований НКВС і засуджений на 15 років тюремного ув'язнення. Звільнений з тюрми 1954 року і відправлений на заслання, на якому був до 1971 року: відбував його в Караганді, в Казахстані, в Омську, Іркутську і Чимкенті. Помер 8 грудня 1988 року в Клевані й похований поряд із дружиною Марією Григорівною, її братом Михайлом Григоровичем та їх матір'ю Євфимією Бусел. Лише батька їх, Григорія Івановича Бусла, з ними нема. Він помер на засланні, й могила його в місті Кизил

Пермської області. Дочка о. Якова Маркевича і Марії Григорівни Наталка (1929 р. н.) була вчителькою математики в Острозькому районі. З 1950 року була у підпіллі ОУН і загинула, мабуть, наприкінці 1951 року. Син їх, Костянтин Якович, політв'язень, автор дуже цінних спогадів про родину Буслів, помер 1955 року в Білій Церкві.

Олександр народився 29 серпня за ст. ст., 11 вересня за н. ст. 1910 року у м. Митава. Після закінчення української гімназії у Рівному продовжував навчання на математичному факультеті Львівського університету. Член ОУН. У липні 1935 року арештований польською поліцією і замкнений до концентраційного табору в Березі Картузькій, де його тримали 8 місяців. У червні наступного року Олександра знову арештували за революційну націоналістичну діяльність на Волині й засудили в травні 1939 року до 8 років тюрми. Та у вересні того ж року внаслідок війни Польща впала і багато в'язнів повиходили з тюрем на волю. Повернувся до Клевани й Олександр. За совєцької окупації, з осені 1939 року до початку 1941 року, Олександр Бусел працював директором школи в селі Милостів. На початку 1940 року він одружився з Онисією Корніївною Селепиною, членом ОУН, яка разом з ним була засуджена в Рівненському процесі до 3 років тюремного ув'язнення за належність до ОУН та націоналістичну діяльність. У лютому 1941 року, щоб не потрапити до тюрми, Олександр Бусел перейшов у підпілля.

Під час Українського Державного Правління він брав активну участь в організації Обласної Управи в Рівному й очолював у ній відділ освіти. За українську національ-

но-культурну діяльність на Волині й належність до ОУН німецька поліція у кінці лютого 1943 року арештувала Олександра Бусла, а 9 березня стратила його на подвір'ї Рівненської тюрми.

Яків народився 13 (25) січня 1910 року також у м. Митава. Але його дитячі та юнацькі роки проходили у родинному батьківському домі в містечку Клевани та на берегах мальовничої річки Стубельки. Освіту отримав в українській гімназії Федора Пекарського¹.

З 1932 року Яків Бусел – студент юридичного факультету Львівського університету. У Львові мешкав у студентському Академічному Домі, де провадив революційну діяльність серед студентства. Уперше арештований польською поліцією 10 вересня 1933 року в поїзді Львів–Здолбунів при перевезенні на Волинь нелегальної націоналістичної літератури. У його валізі поліція знайшла і конфіскувала такі видання: «До боротьби за душу української дитини», брошура (179 примірників); «Український народ!»; листівки (4145 примірників); «Молоді друзі, українські школярі!», листівки (2420 примірників). За це вироком польського окружного суду в Рівному був засуджений до 4 років тюрми та позбавлення громадянських прав на 5 років. Внаслідок амністії у січні 1936 року,

¹ Федір Пекарський народився 1893 року в Городку, що на Холмщині; засновник і ліценціат української гімназії в Рівному у 1923–1939 роках, до 1930 року її директор; звільнений з посади польською владою; у 1940–1944 роках – учитель української гімназії у Холмі; після війни учитель середніх шкіл в Одесі.

перед Різдвяними святами, він вийшов на волю. До осені працював на господарстві, розвів сад біля хати. З університету його виключили за його політичні погляди. У жовтні поїхав до Львова, працював кореспондентом газет, продовжував революційну діяльність.

Національно-визвольна боротьба на Волині проти польських окупантів і зокрема проти насланих з Польщі колоністів з кожним роком посилювалася. Виникла потреба створити окремих Провід для керівництва нею. Тому на початку літа 1935 року сформовано першу Крайову Екзекутиву ОУН Північно-Західних Українських Земель (скорочено: КЕ ОУН на ПЗУЗ). Очолив її Микола Кос, його заступником став Ярослав Старух. Майже всі члени Проводу були місцеві, зокрема організаційним референтом призначено Якова Бусла, а ідеологічним – Ростислава Волошина.

Поляки, занепокоєні зростанням української визвольної боротьби, провели 1937 року масові арешти серед української молоді, зокрема студентства та гімназистів. У червні 1937 року поліція повторно арештувала Якова Бусла. Слідство над арештованими тривало до березня 1939 року. 22–26 травня у окружному суді в Рівному відбувся процес. На лаві оскаржених було 22 обвинувачуваних, у тому числі брати Олександр і Яків Бусли та Онисія Селепина, сусідка й подруга родини Буслів. Якова засудили до 12 років тюремного ув'язнення. Засуджених вивезли вглиб Польщі до міста Тарнів. Та вже у вересні почалася війна, Польща розпалась, і всі в'язні повиходили на волю. Територію польської держави розділили між собою німецькі та російсько-більшовицькі окупанти.

Яків Бусел з вересня 1939 року до червня 1941 року перебував переважно у Кракові, де дуже активно працював у пропагандивній референтурі Проводу ОУН під керівництвом Степана Ленкавського, а також займався вишколом революційних кадрів, призначених для підпільної праці ОУН на ПЗУЗ. У квітні 1941 року він брав активну участь у підготовці, проведенні та нарадах II ВЗ ОУН.

У липні–серпні 1941 року Яків Бусел спільно з іншими провідними членами ОУН і українськими патріотами-державниками дуже швидко організував на Волині та Поліссі українські місцеві органи управління, так що вся влада на місцях практично опинилася в руках народу й німцям довелося потім силою її відбирати і встановлювати свою, німецьку.

Німецька влада вороже поставилася до відновлення української державності. Почалися переслідування, арешти й розстріли українських патріотів. Тому після масових арештів провідного активу ОУН у вересні 1941 року Яків Бусел перейшов на нелегальне становище й став одним із керівних діячів визвольної боротьби проти німецьких поневолювачів України. Він очолив ідейно-політичну референтуру в Проводі ОУН на ПЗУЗ та політичний осередок пропаганди у Військовому Штабі УПА-Північ. У тому часі Яків Бусел - «Галина» редагує підпільні газети, журнали, листівки, пише статті та організує їх видання і масове поширення у східних областях України.

Яків Бусел у значній мірі долучився до складення та прийняття на III ВЗ ОУН (серпень 1943 року) нової програми, а також до організації та проведення Конференції

поневоленних народів, що відбулась у будинку школи в селі Будараж Мізоцького району на Рівненщині 21-22 листопада того ж року.

Під час повторної окупації України московськими імперіалістами Яків був принциповим послідовником антиімперіалістичної політичної концепції та палким оборонцем ідеї незалежних держав народів на їх етнічних територіях. Із цих позицій виступав за зміну назви ОУН і за апробацію НВРО. Найбільше відома його брошура проти московсько-більшовицького імперіалізму – «Советський патріотизм» (під псевдо «Київський»).

З осені 1944 року очолив ідейно-політичну референтуру Проводу ОУН і наполегливо розробляв теоретичні основи української національно-визвольної ідеології.

Яків Бусел мав високі інтелектуальні здібності; усебічний і дуже реалістичний політичний аналітик та сміливий новатор у виборі тактичних засобів боротьби з ворогом. Водночас він був незвичайно принциповою, вольовою, глибоко моральною й дуже працелюбною людиною.

ОЦІНКА ПОСТАТІ РОМАНА ШУХЕВИЧА РІДНИМИ, ДРУЗЬЯМИ, СПІВРОБІТНИКАМИ

Наталія Шухевич, дружина Романа Шухевича: “Він був надзвичайно інтелігентний, культурний, строгий, але дуже добрий. Його дуже любили всі хлопці. Він був вимогливий, але з серцем. Дуже гарно грав на фортепіано. Любив музику. Був жартівливий. Умів забавляти кожного з наших гостей-священиків. Завжди знаходив тему для розмови. Був товариський, чутливий, надзвичайно сердечний. Серце в нього було дуже добре. Любив грати на фортепіано пісню “Ой ти, дівчино зарученая, Чом ходиш засмученая?” Це була його улюблена пісня”¹.

Наталія Шухевич, молодша сестра Романа Шухевича: “Востанне бачила брата Романа у 1938 р. Роман був веселим, компанійським, дотепним, добрим. Грав на фортепіано. Захоплювався спортом. Він і брат Юрко належали до Українського спортивного та до Карпатського лещетарського (лижного) клубів. Роман був дуже гарний, мав кучеряве, золотисте волосся, чудово танцював, любив ходити на бали, хоча не завжди мав можливість, бо вони були платні. Любили його дівчата”.

Степан Бандера, Провідник ОУН: “Роман Шухевич – рішуча, динамічна активність, бойовість, широкий розмах в революційній діяльності, безкомпромісовість і пряломілінійність у самостійницькій політиці, ідеологічна чи-

¹ За спогадами Наталії Шухевич у запису Григорія Дем’яна.

стота й чіткість, а передовсім – правда, тобто однозгідність діла з словом, виметення фразеологічної облуди”.

“Постать славної пам’яті Романа Шухевича – одна з найвидатніших у всій історії націоналістичного революційно-визвольного руху, а в переломних етапах останнього двадцятиріччя – її символ і дороговказ. Роман Шухевич відіграв важливу роль у розвитку руху в попередніх його періодах, а на найважливішому відтинкові – від початку останньої війни по сьогодні – надав йому напрям і безпосередньо ним керував”¹.

Микола Лебедь, Провідник ОУН (липень 1941 р. – травень 1943 р.).

Запитання: Коли Ви дивитесь на Шухевича як на підпільного керівника з перспективи часу (1986 р.), які найважливіші ціхи (прикмети) ви знаходите в нього?

Відповідь: Перш за все його повна посвята й відданість ним прийнятим і ним виконуваним обов’язкам. Роман жертвував не тільки собою, але й своєю родиною: батьками, дружиною й дітьми. Його ціхою був державницький, а не партійний підхід. І хоч він був свідомий реальної переваги сил ворога, проте не піддався, не склав зброї й керував боротьбою у найтяжчих умовах².

Ярослав Гайвас, Провідний член ОУН: “Командир “Чупринка” завжди, в приватному житті, в революційному підпіллі і в УПА зокрема, був реалістом. Він холодно аналізував дійсність і дальші вигляди боротьби, ніколи не потішав ані

¹ Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Нью-Йорк, 1990. – С. 12, 16.

себе, ані тим більше других рожевими надіями та ілюзіями. І саме в тому, побіч інших співчинників, було коріння його сили, його правильних передбачувань на майбутнє і рішень”¹.

Галина Дидик – “Молочарка”, зв’язкова Головного Командира УПА: “Це була дуже гарна людина. Рішучий, коли треба було, бо від того залежало життя людей. До хлопців з охорони ставився дуже добре, а вони називали його “Старий”, хоч старим він не був. Були хлопці старші від нього. Любили разом співати. Його почуття гумору допомагало всім. Провідник ходив одягнений так само, як стрільці: чоботи, влітку – дрелікові штани і військова гімнастерка, пілотка, а взимку – вовняні штани. Дуже любив дітей. Де вони у якійсь хагі були, то зразу влаштував з ними забаву. З хлопцями проводив вишколи (навчання). Завжди були книжки й всі щось вивчали: мову, географію, фізику, математику, літературу та історію. Він гарно співав. Один раз ми були у Львові у людей, де було фортепіано. Тоді він, мабуть, останній раз у житті грав якийсь твір Гріга. Але то були рідкісні хвилини. Провідник з хлопцями інколи заходив у Львові до деяких родин наших добрих прихильників і знайомився з їхнім життям. Так знайомився він з людьми зі Східної України. З’являвся інкогніто як учитель чи інженер. Він завжди умів усіх якось захопити, був веселий, начитаний, умів цікаво розповідати, так що всі його любили й запрошували до себе в гості”².

¹ Лебедь М. Інтерв’ю Содоля П.// Сучасність. – 1986. – №3. – С. 103.

² Запис зі слів Галини Дидик.

ДОКУМЕНТИ

ПОВІДОМЛЕННЯ

про смерть генерал-хорунжого
Романа Шухевича – “Тараса Чупринки”

Українська Головна Визвольна Рада, Головне командування Української Повстанської Армії та Провід Організації Українських Націоналістів на Українських Землях діляться з кадрами визвольного підпілля та з усім українським народом болючою вісткою про те, що ранком 5 березня 1950 р. в селі Білогорщі біля Львова на своїй підпільній квартирі в боротьбі з московсько-більшовицькими окупантами смертю героя загинув Голова Генерального Секретаріату УГВР, Головний Командир УПА та Голова Проводу ОУН на Українських Землях, нагороджений Золотим Хрестом Заслуги та Золотим Хрестом Бойової Заслуги І класу генерал-хорунжий УПА Роман Шухевич – “Роман Лозовський”, “Тарас Чупринка”, “Тур”. Славної пам’яті друг Роман Шухевич – “Тур” народився 30 червня 1907 р. Після середньої школи вступив до Політехнічного інституту і теж закінчив його з успіхом. На шлях активної революційної боротьби за визволення України славної пам’яті друг Шухевич – “Тур” став від наймолодших років. У середині 20-х рр. вступає в ряди Української Військової Організації (УВО). В період 1925-1929 рр. бере участь у лавах УВО, організує й керує різними бойовими акціями проти польських окупантів. У 1929 р. вступає до ОУН як один з перших її

членів. Довгий час працює бойовим референтом у Крайовій ексекутиві ОУН на цьому посту віддає всю свою кипучу, молодецьку енергію, всі свої організаторські здібності й відвагу. За свою революційну, політичну та бойову діяльність проти польських окупантів потрапляє до польської тюрми. 1938-1939 рр. бере активну участь у створенні збройної сили молоді української держави на Закарпатській Україні – у створенні Карпатської Січі та в керівництві нею. У 1939-1940 рр. працює у Проводі ОУН на посаді референта зв’язку з Українськими Землями в ССР. У 1940-1941 рр. входить до складу Революційного Проводу ОУН. Навесні 1941 р. бере участь у II Великому Зборі ОУН. У 1940 р. був крайовим провідником ОУН на Західно-Українних Українських Землях поза межами ССР, у так званому генерал-губернаторстві. Впродовж усього цього часу

*Погруддя Романа Шухевича
роботи скульптора Михайла Череш-
ньовського, 1980-ті роки*

Посмертне фото Романа Шухевича

постійно працює у Головному Військовому Штабі ОУН як його член та викладає різні військові дисципліни на таємних курсах кадрів ОУН. 1941 р. славної пам'яті Роман Шухевич – “Тур” організовує й очолює як його командир, Український Легіон. Одночасно виконує різні особливі завдання Проводу ОУН. На цьому посту перебуває до кінця 1942 р. Навесні 1943 р. славної

пам'яті Роман Шухевич – “Тур” стає членом Проводу ОУН і займає посаду військового референта у проводі ОУН. У серпні 1943 р. III Надзвичайний Великий Збір ОУН обирає славної пам'яті друга Шухевича – “Тура” Головою Бюро Проводу ОУН. Восени цього ж року він також обіймає посаду Головного Командира УПА. В листопаді 1943 р., як Головний Командир УПА й Голова Проводу ОУН, він бере керівну участь у підготовці на Волині I Конференції Поневолених Народів та в самій Конференції.

У липні 1944 р. славної пам'яті друг Роман Шухевич – “Лозовський” бере участь у I Великому Зборі УГВР. Збір обирає його Головою Генерального Секретаріату, Генеральним Секретарем Військових Справ та Головним Командиром УПА. На посадах Голови Генерального Секретаріату УГВР, Генерального Секретаря Військових Справ УГВР, Головного Командира УПА та Голови Проводу ОУН на Українських Землях славної пам'яті друг Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”, “Лозовський”, “Тур” у період 1944-1950 рр. керує визвольно-революційною боротьбою багатотисячної УПА, широким збройним підпіллям, підпільною ОУН та мільйонними масами українського народу проти німецько-гітлерівських та московсько-більшовицьких окупантів, в обороні українського народу від окупантського терору та грабунку, за збереження та дальшу розбудову позицій українського визвольно-революційного руху в Україні, за визволення України з-під чужоземного панування і побудову на українських землях незалежної й соборної держави зі справедливим та передовим політичним і суспільно-економічним устроєм. Протиокупантська визвольна боротьба, що її в 1943-1950 рр. повела УПА, підпільна ОУН і багатомільйонні маси українського народу під досвідченим і відважним безпосереднім керівництвом славної пам'яті генерала Романа Шухевича – “Чупринки”, з погляду масового героїзму й патріотизму, з погляду завзяття й жертвності усіх її учасників та українських народних мас, з погляду тих надзвичайно важких умов, в яких вона увесь час проходила, не має собі рівної не тільки в українській, але й у світовій історії. Вона завжди станови-

тиме одну з найславніших, найгероїчніших сторінок історії України. Внаслідок цієї боротьби московсько-більшовицьким окупантам не вдалося здійснити їхні злочинні плани щодо України, не вдалося знищити в Україні організований самостійний рух, не вдалося поставити український народ на коліна. Сьогодні український національно-визвольний рух не розбитий, ані зламаний, хоч і з значними втратами в людях, далі веде свої нерівні змагання з московсько-більшовицькою тиранією в обороні національного існування українського народу, в ім'я національно-державної незалежності України. Історія визвольно-революційної боротьби українського народу на українських землях 1943-1950 рр. пов'язана нерозривно й навечно з ім'ям славної пам'яті друга Шухевича – “Лозовського”, “Тараса Чупринки”, “Тура”. Як революційний керівник славної пам'яті друг Шухевич – “Тур” відзначався великими організаторськими та військовими здібностями, глибоким політичним розумом, величезним досвідом революційної боротьби. В Його особі український національно-визвольний рух і увесь український народ втратили політичного та військового керівника високого класу. Політична й життєва принциповість, безмежна особиста відвага, рухливість, жвава й весела вдача, простота в щоденному житті та поведінці, “тверда рука” й разом з тим батьківська турбота про інших – ось характерні риси характеру славної пам'яті генерала Шухевича – “Чупринки”, що ними Він скрізь і завжди завойовував симпатії, створював життєрадісний, бадьорий настрій, закликав до безстрашної, безкомпромісної й твердої боротьби з ворогами України. Зі світлою пам'яттю про Нього, задивлені в Його геройсь-

ку постать бійця й керівника визвольного руху, наснажені Його відвагою, оптимізмом та революційністю, загартовані й досвідчені під Його рукою, до кінця віддані ідеї визволення українського народу, ми відважно далі вестимемо нашу священну боротьбу аж до повної нашої перемоги. Не складемо нашої зброї й не припинимо нашої боротьби доти, аж поки Україна не буде визволена.

**ВІЧНА СЛАВА ГЕРОЄВИ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ!**

**УКРАЇНЬСЬКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛЬНА РАДА.
ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНЬСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ. ГОЛОВНЕ КОМАНДУВАННЯ
УКРАЇНЬСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ**

**ВІД БЮРО ІНФОРМАЦІЇ
УКРАЇНЬСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ**

Бюро інформації УГВР уповноважене поінформувати кадри підпілля і увесь український народ про те, що після смерті славної пам'яті генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича – Лозовського – Чупринки посаду Голови Генерального Секретаріату УГВР та Головного Командира УПА обійняв полковник УПА **ВАСИЛЬ КОВАЛЬ**.

(В Україні, 8 липня 1950р. Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради)

ПРО АВТОРА

Василь Кук (генерал-хорунжий УПА, “Василь Коваль”, “Юрко Леміш”, “Ле”, “Медвідь”) народився 11 січня 1913 р. в с. Красне Золочівського повіту Тернопільського воєводства (нині Буський район Львівської обл.) у багатодітній робітничо-селянській родині, у якій було восьмеро дітей. Двоє з них померли ще малими, всі решта були членами ОУН. Двох братів Василя – Іларія і Ілька – стратили польські окупанти. За совєтської влади усі члени родини

були засуджені до тюремного ув'язнення, а все майно батьків було конфісковано.

У 1923-1932 рр. навчався у Золочівській класичній гімназії товариства "Рідна школа". З 1927 р. належав до молодіжної організації "Пласт", у 1929 р. – член Юнацтва ОУН, з 1932 р. – член Золочівської повітової ексективи (Проводу) ОУН. Після закінчення гімназії навчався у Люблінському католицькому університеті на юридичному відділенні (факультеті). Тут організував і очолив студент-

ську групу членів ОУН. У 1932–1934 рр. виконував доручення КЕ і як зв'язковий їздив до Кракова та на Волинь, перевозив нелегальну літературу, зброю, вибухові матеріали.

За революційну діяльність багаторазово арештовувався польською поліцією, а у 1934 р був засуджений польським судом за революційну діяльність на 2 роки тюрми. У 1936 р. вийшов на волю й очолив Золочівський повітовий провід ОУН.

У травні 1937 р. у віці 24 р., щоби знову не бути арештованим, перейшов у підпілля і став професійним революціонером-підпільником. Проводив нелегальні нічні вишколи ремісничої молоді у Львові, а восени цього ж року переїхав у Підгаєцький повіт, де організував підпільну друкарню КЕ ОУН "Мандоліна" і керував нею до жовтня 1939 р.

У 1940 р. за дорученням КЕ ОУН на ЗУЗ перебував у м. Кракові й організував нелегальні переходи кур'єрів і зв'язкових ОУН через німецько-радянський кордон. Працював спільно з референтом зв'язку ПУН Романом Шухевичем. Був учасником нарад Проводу ОУН, у лютому 1940 р. та делегатом на II Великому зборі ОУН у квітні 1941 р. Після II ВЗ ОУН був призначений Провідником ОУН С. Бандерою членом Проводу ОУН, у якому очолив організаційну референтуру (відділення). У той час брав участь у діяльності військового штабу, відбував старшинські військові вишколи.

Навесні 1941 р. організував і очолив Центральний штаб похідних груп ОУН для переходу в східні області України, включно з Кримом і Кубанню (біля 5 тисяч членів і прихильників). У червні 1941 р. організаційно очолив Львівську провідну похідну групу (біля 20 членів), яка прибула 28 червня до Львова й 30 червня організувала Народні Збори, на яких проголошено відновлення Української держави.

У липні – серпні 1941 р. організував і очолив Київську провідну похідну групу членів ОУН (біля 30 осіб), переважно зі східних областей та Волині, для повторного проголошення відновлення української державності в Києві. 31 серпня у

м. Василькові частина членів групи, у тому числі В. Кук, була арештована німецькою поліцією. При транспортуванні групи до Львова у м. Луцьку В. Куку – “Лемішу”, Дмитрові Мирону – “Орлику” та зв’язковому Тарасові Онишкевичу пощастило втекти з-під варти і добратися до Львова. Навесні 1942 р. “Ю. Леміш” очолив Провід ОУН на Південно-Східних Українських Землях. Після загибелі Д. Мирона в липні 1942 р. та арешту його заступника П. Сака безпосередньо керував діяльністю ОУН на всіх українських центрально-східних і південних землях. Весною 1943 р. очолив також УПА – Південь.

З березня 1944 р. був уже на території України, окупованій радянською армією, і керував усією національно-визвольною боротьбою і безпосередньо найбільшим боєм УПА в квітні 1944 р. під Гурбами.

З 1947 р. був заступником Романа Шухевича на всіх його посадах, а після його загибелі 5 березня 1950 р. був обраний Головою Проводу ОУН в Україні, Головним Командиром УПА та Головою Генерального Секретаріату УГВР.

23 травня 1954 р. був підступно захоплений провокаторами КГБ у полон. Перебував у слідчих тюрмах Києва і Москви до 1960 р. Звільнений у зв’язку з новим курсом політики М. Хрущова, т.зв. “відлигою”, і з метою скомпрометувати його в очах українців.

Нині Василь Кук – член Головної Булави Всеукраїнського Братства ОУН-УПА, голова Наукового відділу Братства УПА.

ЗМІСТ

РОМАН ШУХЕВИЧ (1907-1950). КОРОТКА БІОГРАФІЯ.....	3
ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА ГЕНЕРАЛ-ХОРУН- ЖИЙ РОМАН ШУХЕВИЧ. СПОГАД	37
ШТАБ-КВАРТИРИ ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА	57
СТАВКА ПРОВодУ ОУН у 1943-1945 роках у селі Бишки.....	78
ОЦІНКА ПОСТАТІ Р. ШУХЕВИЧА РІДНИМИ, ДРУЗЬЯМИ, СПІВРОБІТНИКАМИ.....	105
ДОКУМЕНТИ	108
ПРО АВТОРА.....	115

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Історико-мемуарне видання

Василь КУК

Генерал-хорунжий Роман Шухевич

Головний Командир Української Повстанської Армії

видання друге, доповнене

Видання здійснене за сприяння:

Наукового відділу Всеукраїнського братства УПА

Центр досліджень визвольного руху

м. Львів, вул. Козельницька 4

тел./факс: (032) 2994515

e-mail: cdvr_lviv@yahoo.com

www.cdvr.org.ua

Дизайн обкладинки

Ольга Сало

Літературна редакція

Ольга Еляшевська, Ірина Новицька

Відповідальна за випуск

Ярина Ясиневиц

Підписано до друку 21.05.2007 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times. Друк офсетний. Умовно-друк. арк. 3,58.

Облік-видавн. арк. 4,26. Зам. № 41.

Зам. 167-А.